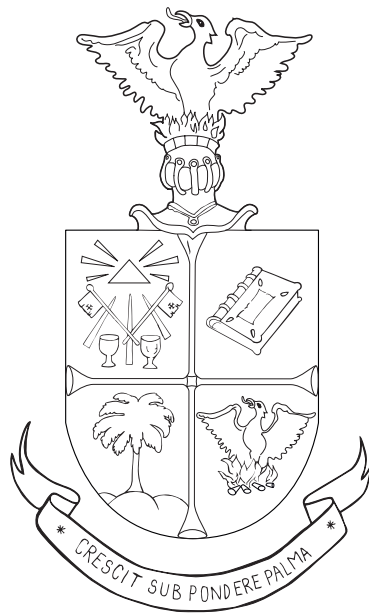

Glossa Iuridica

XII. évfolyam, 3-4. szám

Budapest, 2025

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

SZERKESZTŐBIZOTTSÁGI ELNÖK:

Miskolczi Bodnár Péter

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI:

Antalóczy Péter, Birher Nándor, Böcskei Elvira, Bruhács János,
Csáki-Hatalovics Gyula, Cservák Csaba, Czine Ágnes, Dobrocsi Szilvia,
Domokos Andrea, Homicskó Árpád Olivér, Jakab Éva, Köbel Szilvia,
Kukorelli István, Kun Attila, Liviu Radu, Miskolczi Bodnár Péter,
Móré Sándor, Osztovits András, Pulay Gyula, Rixer Ádám, Erik Stenpien,
Stipta István, Szabó Imre, Szabó Zsolt, Szalma József, Szuchy Róbert,
Tamás András, Tóth András, Tóth J. Zoltán, Törő Csaba Attila,
Trócsányi László, Udvary Sándor

FŐSZERKESZTŐ:

Rixer Ádám

FŐSZERKESZTŐ-HELYETTESEK:

Köbel Szilvia, Nagy Péter, Szuchy Róbert, Udvary Sándor

SZERKESZTŐK:

Arató Balázs, Boóc Ádám, Cservák Csaba, Domokos Andrea, Stipta István

ISSN 2064-6887

*Kiadja a Károli Gáspár Református
Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara*

Felelős kiadó: Prof. Dr. Tóth J. Zoltán, dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

www.patrocinium.hu

AZ IGAZSÁGOS ÁR (IUSTUM PRETIUM) NÉHÁNY ÁRELMÉLETI, FILOZÓFIAI, SZOCIOLÓGIAI ÉS JOGI KÉRDÉSE

PFEFFER ZSOLT
adjunktus (PTE ÁJK)

Absztrakt

A jogügyletek tárgyainak megfelelő értéke számos jogi, filozófiai és etikai kérdést vet fel. Az igazságos ár a középkori skolasztikus filozófiában gyökerező elmélet, amely az ügyletkötések közösségi érdekekkel összhangban álló megvalósulását, az indokolatlan nyereszkesedés, a tisztességtelen haszon kiküszöbölését tűzi ki célul, figyelemmel az uzsora általános tilalmára. Az értékek, árak megértéséhez támpontként vizsgálhatók a csereügyletek szociológiai szempontjai is a gazdasági törvényszerűségek mellett. A modern gazdaságokban a piaci ár a döntő, azonban etikai megfontolások érvényesítése, mások személyes körülményeinek értékelése egyéni döntések alapján is lehetséges. A tanulmány célkitűzése ennek megfelelően – a vonatkozó szakirodalom feldolgozásával – az igazságos ár elméletének, történetének és egyes aspektusainak bemutatása.

Kulcsszavak: igazságos ár, természetjog, szerződések joga, gazdaságetika, skolasztika

SOME PRICE THEORETICAL, PHILOSOPHICAL, SOCIOLOGICAL AND LEGAL ISSUES
OF THE JUST PRICE (*IUSTUM PRETIUM*)

Abstract

The appropriate value of the objects of legal transactions raises numerous legal, philosophical and ethical questions. The just price is a theory rooted in medieval scholastic philosophy, which aims to ensure that transactions are carried out in accordance with the interests of the community, to eliminate unjustified profiteering and unfair profit, taking into account the general prohibition of usury. In order to understand values and prices, the sociological aspects of exchange transactions can also be examined as a basis, in addition to economic laws. In modern economies, the market price is decisive; however, the enforcement of ethical considerations and

the assessment of the personal circumstances of others are also possible based on individual decisions. The aim of the study is accordingly to present the theory, history and certain aspects of the just price, by processing the relevant literature.

Keywords: just price, natural law, contract law, economic ethics, scholasticism

1. Bevezető gondolatok

Az üzleti etika egyik igen fontos kérdése az, hogy miképpen valósul meg a gazdasági életben az árképzés, hiszen az ár alakításának joga és lehetősége sokak számára megnyitja a gyengék és tájékozatlanok kizsákmányolása, kihasználása előtt az utat. Egy kis különbség az árban hatalmas különbségeket jelenthet a jövedelmezőségben, egy-egy vállalkozás életében dönthet a felszámolás és a virágzás között.¹

A megfelelő árak, illetve a tényleges értékkel arányban álló ellenszolgáltatások kérdése egyéni szinten is értelmezhető, és már a bibliai időkben is felmerült. Így példaként Ézsau és Jákob elsőszülötti jogokra vonatkozó 'adásvételi' ügylete említhető, amikor is az előbbi az utóbbinak (a fiatalabb ikertestvérének) egy tál lencséért adta el a számos kiváltsággal járó, és ezért igencsak értékes elsőszülöttség jogát, ugyanis ez volt az ellenértéke annak, hogy a vadászatból fáradtan hazatérő Ézsauval öccse megossza az említett csekély mennyiségű ételt.² Thomas Adams ezt úgy jellemezte, hogy „Ézsau ostobaságát mutatja, hogy elsőszülöttségi jogát igen alacsonyra becsülte, s könnyen és nagyon olcsón, egy tál lencséért megvált tőle.” Azonban hitszegés is volt a részéről, hiszen becsapva érezte magát, és ezért érvénytelennek tekintette a megállapodást.³ Az 'egy tál lencséért' ennek megfelelően azóta is szállóige, amely egyet jelent a jövő és a javak elherdálásával, de mindez még azzal is fokozható, ha az eladót úgy jellemzik, mintha még ezt a csekély ellenértéket is visszakérné. Ahogy Vlagyimir I. Lenin fogalmazott 1902-ben, „Igyekezzünk alaposabban megismertetni a munkásosztályt ... a cárok hazug beszédeivel és taktikájukkal, amelynek az a lényege, hogy először adnak 'egy tál lencsét' 'elsőszülöttségi jog' helyett,

1 ELEGIDO, Juan M.: The Just Price as the Price Obtainable in an Open Market. *Journal of Business Ethics*, 2015/3, 557.

2 BÉKÉS István: *Napjaink szállóigéi*. 1. kötet. Budapest, Gondolat, 1977, 20.

3 WEBER, Max: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Budapest, Gondolat, 1982, 253.; 244. lábjegyzet.

azután meg (fenntartott, elsőszülöttségi jogukra támaszkodva) még a tál lencsét is elveszik.”⁴

A gazdasági értékek és az ennek megfelelő ár meghatározásának elvi, jogi és filozófiai problémái évezredek óta foglalkoztatják a filozófusokat, jogtudósokat, teológusokat vagy éppen a közgazdászokat. Thomas Kuhn megközelítésével élve, ezek a kérdések a pénzt, az árakat és az értékeket vizsgáló különböző ’normál tudományok’ megfejtésre szoruló ’rejtvényei’ lehetnek, amelyeknek nem feltétlenül lehet megoldásuk.⁵ Ahogy Georg Simmel (1858-1918) fogalmazott, „[m]inden megoldott talány egynél több újat ad fel, s gyakran csak akkor derül ki, mily távol vagyunk a dolgoktól, amikor közelebb jutunk hozzájuk.”⁶ Émile Durkheim (1858-1917) is hasonló véleményen volt általában: „Egyetlen probléma megoldásánál hány kérdés vetődik fel, amely válasz nélkül marad! Egyetlen kétely elosztatásánál mennyi titokba botlunk, amelyek megzavarnak!”⁷ Vagyis, ha sikerülne is egy-egy kérdés megválaszolása, az csak újabb kételyeket vetne fel.

„A filozófiára is vonatkoztatható az a minősítés, hogy az a korszak körülményei által befolyásolt kortudati megnyilvánulás.”⁸ Ez azt jelenti, hogy az eltérő korok különböző elméleteinek alkalmazhatóságát, értelmezhetőségét mindig az adott társadalmi, gazdasági környezetben kell vizsgálni. Így felmerülhet a kérdés, hogy egy-egy korábban megfogalmazott koncepció, erkölcsi elvárás, vallási előírásokon alapuló elgondolás irányadó lehet-e valamilyen formában a későbbi korokban is, szolgálhat-e valamilyen módon támpontként a jövő számára is?

Jelen tanulmányban az igazságos ár (*iustum pretium*, *just price*, *gerechter Preis*) példájának elemzése vezethet el ezen elméleti kérdés megválaszolásához és további következtetések megfogalmazásához, hiszen „A jogász igazi, gyakorlati filozófiai feladata éppen az, hogy az egyenlőt egyenlően, s a különbözőt a különbözőség mértéke szerint kezelje különbözően, megállapítva és megadva mindenkinek az őt jogosan megilletőt.”⁹ Az ár elmélete

4 BÉKÉS i. m. 21.

5 LD. KUHN, Thomas: *A tudományos forradalmak szerkezete*. Budapest, Osiris Kiadó, 2000, 47–49.

6 SIMMEL, Georg: *A pénz filozófiája*. Budapest, Osiris, 2004, 601.

7 DURKHEIM, Émile: *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, Osiris, 2001, 245.

8 ÁDÁM ANTAL: Kérdések és válaszok a filozófiában. *Jura*, 2003/1, 5.

9 FRIVALDSZKY JÁNOS: *Az emberi személy és annak méltósága jogfilozófiai megközelítésben*. In: FRIVALDSZKY JÁNOS (szerk.): *Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól. Emberi méltóság, szabad vasárnap, uzsora, pénzügyi világválság*. Budapest, Pázmány Press, 2015, 11.

is egy rejtvény a normál tudomány számára. Az igazságossági elméletekkel összhangban egy alapvetően támogatható, etikai nézőpontból is igazolható követelményt támaszt az egymással jogügyleteket bonyolító alanyokkal szemben az igazságos ár koncepciója, tekintettel arra, hogy „Az emberek közti jogi forgalom főleg jogügyletek kötésében áll.”¹⁰ Platón szerint a valódi értéket az a mester ismeri, aki pontosan tudja, mennyit ér a munkája – és az árnak meg kell felelnie az áru valódi értékének, ha tisztességes; de itt véget érnek Platón magyarázatai a helyes árról, így ennek az árnak a pontos meghatározása teljesen hiányzik.¹¹ A csere kapcsán Arisztotelész a Nikomakhoszi etikájában megfogalmazta, hogy egyik félnek sem szabad a másik kárára gazdagodnia.¹² Azonban e gondolatok kapcsán mindenképpen meg kell említeni, hogy Auxerre-i Vilmos (1145-1231) írásaiban is megtalálható, hogy az érték és az ellenszolgáltatás közötti viszony az igazságosság egyik kérdése.¹³ Ezeket vette alapul és fejlesztette tovább a *iustum pretium* koncepciójában Aquinói Szent Tamás (1226-1274), amely elvek egyébként erőteljesen hatottak mind a kánonjogra, mind pedig a természetjogra.¹⁴

Elsőként a fogalmi kérdéseket kell röviden megvizsgálni. 'Méltányos ár', 'igazságos ár' – de mit jelentenek az említett jelzők? Természetesen hosszadalmas fejtegetéseket igényelne a számos megközelítés bemutatása, azonban ebben a körben ezek helyett a *természetjog*ból célszerű kiindulni. „Az igazságosság a Rhetorica ad Herennium és Cicero öröksége folytán mindenki jussának méltányos megadását jelenti, ily módon a személyközi kapcsolatokban egyensúlyt és mértéket, tulajdonosi arányosságot jelent.”¹⁵ Az ulpianusi elv – a „*ius suum cuique tribuere*” – az igazságossági és egyben méltányossági elvként a természetben alapszik. Vagyis az igazságosság a méltányosság értelmében azt tartalmazza, hogy „megadni mindenkinek az őt illetőt”, mert ebben áll a természetes méltányosság tartalma, a

10 WERNER Rezső: *A bölcsészeti jogtudomány kézikönyve*. Összehasonlító tekintettel a tételesjogi intézményekre. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda, 1880, 44.

11 SCHACHTSCHABEL, H. G.: *Gebundener Preis – Gerechter Preis: Zur theoretischen Grundlegung*, 1939/3, 477.

12 ZIMMERMANN, Reinhard: *The Law of Obligations. Roman Foundations of the Civilian Tradition*. Oxford, Oxford University Press, 1996, 266.

13 MCGRATH, Alistar E.: *Iustitia Dei. A History of the Christian Doctrine of Justification*. Cambridge, Cambridge University Press, 1986, 113.

14 ZIMMERMANN i. m. 266.

15 FRIVALDSZKY János: *Klasszikus természetjog és jogfilozófia*. Budapest, Szent István Társulat, 2007, 100.

méltányosság a természetben ezen elv formájában is jelen van. A tétel jogban pedig nemcsak törvényi és szokásjogi alapon jelenhet meg a méltányosság, hanem megegyezés folytán is. „A *iustum* (igazságos), ami a Másikat megilleti, egyben a méltányos is.”¹⁶ Az igazságosság mellett olyan fogalmak is megemlíthetők, mint a jótékonyosság, a szolidaritás vagy az önzetlenség. Durkheim például úgy fogalmazott, hogy „Gondosan meg szokás különböztetni az igazságosságot a jótékonyágtól (*charité*), vagyis a másik jogainak tiszteletben tartását minden olyan cselekedettől, amely túlmegy ezen a tisztán negatív erényen. ... egyedül az igazságosság alkotja az alapokat, a jótékonyosság pedig megkoronázza.” Hozzátette, hogy egyesek szerint az önzetlenség legfeljebb magánerény, amelyet jó, ha gyakorolnak, azonban a társadalom megfelelő működéséhez egyedül igazságosság szükséges. Szerinte az egymás jogainak kölcsönös elismerésének az az alapja, hogy az embereknek ragaszkodniuk kell valamilyen okból egymáshoz és a társadalomhoz, amelyben élnek: „Az igazságosság tele van jótékonyossággal, vagy [...] a negatív szolidaritás csupán egy másik, pozitív természetű szolidaritás emanációja: a más forrásból származó társadalmi érzések visszhangja a dologi jog szférájában. Semmi sajátos nincs benne, mindenfajta szolidaritás szükségszerű velejárója.”¹⁷

A kiindulópont az, hogy a vonatkozó elmélet szerint minden árunak van egy „[i]gazságos, azaz tárgyilag megfelelő, a pénzérték és a dologi érték számtani egyenlőségében rejlő ára, s ezt törvényileg igyekezett szilárdan megszabni az emeléssel és csökkentéssel szemben.”¹⁸ Adott tehát a hipotetikus piaci ár, amelyet a versenyre épülő piac állít elő,¹⁹ de ez a piaci ár is ellátható olyan jelzőkkel, amelyek egyértelműen negatív színben tüntetik fel. Például, ha szembeállítják az igazságos árat az ingadozó, piacspecifikus 'rablóárral' ('*Räuberischer Preis*'),²⁰ vagy azzal a nehézségeket, illetve tudatlanságot (az információs aszimmetriát) kihasználó 'zsarolóárral' ('*Wucherpreis*'), amellyel szemben a skolasztikus gazdaságetika fel kívánt lépni.²¹

16 Uo.

17 DURKHEIM i. m. 131–132.

18 SIMMEL i. m. 383.

19 ELEGIDO i. m. 558.

20 SCHÄFER, Heinrich Wilhelm: *Die Taufe des Leviathan. Protestantische Eliten und Politik in den USA und Lateinamerika*. Bielefeld, Bielefeld University Press, 2021, 739.

21 NUTZINGER Hans G. – HECKER, Christian: *Gerechtigkeit in der Ökonomie – ein unlösbarer Widerspruch? Leviathan*, 2008/4, 545.

A piaci ár tartalmának tisztázása körében feltétlenül meg kell említeni Adam Smith (1723-1790) skót közgazdász és filozófus munkásságát. Smith szerint a munkabérek, a földjáradék, az előállításához, feldolgozásához, piacra hozatalhoz felhasznált tőke profitja a kiindulópont: ezek természetes rátája a természetes ár. Ha ezen adják el az árut, akkor pontosan annyiért adták el, amennyit ér. Azt a tényleges árat, amelyen az árut rendszeresen eladják, az áru piaci árának nevezik. Ez lehet a természetes ár alatt, felett vagy vele egyenlő.²² Ezen kívül a modern adórendszerekben a közvetett és áthárított adókkal, közterhekkkel is számolni kell. A monopolár pedig „[m] indig az elérhető legmagasabb ár. A természetes vagy a szabad versenyben kialakuló ár ezzel szemben az a legalacsonyabb ár, amelynél kevesebbet néha talán igen, de hosszabb időn át rendszeresen nem lehet elfogadni. Az előbbi tehát a vevőből kipréselhető legmagasabb, vagyis olyan ár, amelyet az feltehetőleg még hajlandó lesz megfizetni; a másik az a legalacsonyabb ár, amelyet az eladó még elfogadhat anélkül, hogy az üzletét meg kellene szüntetnie.”²³ Max Weber (1864-1920) úgy fogalmazott, hogy „A racionális gazdaság szakszerű üzemeltetést jelent. Pénzbeli árakhoz kell igazodnia, ahogyan azok a piacon az emberek közötti érdekharokban kialakulnak. [...] A pénz ugyanakkor a legelvontabb és 'legszemélytelenebb' dolog, ami csak a világon létezik.”²⁴ Az *igazságos ár tana* ezzel szemben *abból indul ki, hogy nem szabad kihasználni mások helyzetét*, vagyis elvárja, hogy az ár *ne tisztán a piac tényezői szerint alakuljon*, hanem az eladó legyen tekintettel a szükségben lévőkre. Ez azt jelenti, hogy az árban csak a termelési költségek és egy minimális haszon jelenhet meg. A piaci konjunktúra kihasználása a nagy nyereségek érdekében is bűnös uzsora, *turpe lucrum*.²⁵ A jognak is lehet szerepe ebben a kérdésben, ahogyan az később látható lesz, ugyanis „A felek egyetértése még nem tesz igazságossá egy kikötést, amely önmagában nem az, és vannak az igazságosságnak olyan szabályai, amelyeknek megsértését akkor is meg kell akadályoznia a társadalmi igazságérzetnek (*justice sociale*), ha az érdekelték beleegyeztek.”²⁶

A középkor előtt „A római jog alapvetően szabad kezét engedett az eladó és a vevő számára a *pretium* mértékének megállapítása terén, az antik jogtudósok ugyanis természetesnek tartották, hogy a szerződő partnerek

22 SMITH, Adam: *A nemzetek gazdagsága*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1959, 104–105.

23 Uo. 110–111.

24 WEBER i. m. 350.

25 KISLÉGI Nagy Dénes: *Bevezető a közgazdaságtanba*. Pécs – Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1939, 43.

26 DURKHEIM i. m. 221.

a vételnél kölcsönösen ügyeskedve igyekeznek a számukra leginkább kedvező *pretiumot* kialakítani.”²⁷ Vagyis „[a]z adásvételnél természetesen meg van engedve, hogy ami többet ér, azt olcsóbban vegyük meg, s ami kevesebb értékű, azt drágábban adjuk el.”²⁸ A római jogban tehát az ár szabad alku eredményeként alakult ki, és csak kivételes eset, a feltűnő aránytalanság (*laesio enormis*) szolgálhatott alapul a jogügylet vitatásához. (A *laesio enormis* alkalmazásával például megakadályozható volt az is, hogy az elszegényedő néprétegek a földjeiket áron alul adják el, így az infláció és az elszegényedés elleni küzdelem egyik eszköze volt.)²⁹ Ezt a középkori joggyakorlat alaposan kiterjesztve átvette, de ez nem jelentett erkölcsi megoldást.³⁰ Mindazonáltal a magyar jogalkotásban a XIII. században is található példa arra, amikor a törvény ’igazságos’ és ’méltányos’ árról tesz említést. Az 1231. évi VIII. törvénycikk a beszállásolási jog (*ius descensus*) kapcsán tiltotta meg, hogy a különböző szolgáltatásokat (gabonát, bort) anélkül fogadjanak el, hogy megfizették volna az ’igazságos’, illetve ’méltányos’ árat.³¹

Ezért – figyelemmel a középkori gazdasági viszonyok jellemzőire – szükségessé vált egy olyan koncepció kidolgozása, amely vallási, filozófiai, illetve etikai megalapozottsággal kívánt a változó világ kihívásaira választ adni, tekintettel arra, hogy „a szabadverseny nem tudja a gazdaságot szabályozni, bár kellő határok közt jogosult és kétségtelenül hasznos lehet.”³² Az igazságossági követelmények (’kölcsönös igazságosság’, ’szerződéses igazságosság’) és a piac megkérdőjelezhetetlen logikája (’piaci fundamentalizmus’, a Rudolf von Jhering-féle ’egoista haszon- és érdekelvű kötelmi jogi szemlélet’) állíthatók egymással szembe, hiszen ami a piacon történik, az nem feltétlenül igazságos, és ekképp legitim, csak azért, mert hatékony.³³ A természetjogi gondolkodás egyik legfontosabb kérdése az *uzsora*, amelyet – szemben a mai gondolkodással – tágan értelmeztek, hiszen ebbe a

27 JUSZTINGER János: A certum pretium határain: az ár meghatározás különös módjai a római jogban. *Jura*, 2014/1, 98.

28 MENYHÁRD Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. Budapest, Gondolat, 2004, 55.

29 Uo.

30 FARKAS Beáta: *A közgazdasági gondolkodás rövid története*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2021, 28.

31 ILLÉS József: *A magyar szerződési jog az Árpádok korában*. In: SZLADITS Károly (szerk.): *Magyar Jogászegyleti értekezések* 22. kötet. Budapest, Franklin-Társulat, 1901, 98.

32 PIUS pápa, XI.: *’Quadragesimo anno’ kezdetű apostoli levele a társadalmi rend megújításáról*. Budapest, Szent István Társulat, 1942, 49.

33 FRIVALDSZKY János: *A pénzügyi világválságból a klasszikus természetjogi elvek újbóli érvényesülése felé*. In: FRIVALDSZKY (2015) i. m. 174–175.

körbe soroltak minden olyan jelenséget, amely sértette a kölcsönös igazságosságot, és amely a dolgok egyenértékűsége elleni igazságtalanságnak, a pénzkölcsön-jogviszony deformációjának, sőt bűnnek tekinthető. Ennek az volt az oka, hogy a dolgok egyenértékűsége erkölcsi követelmény volt: aki a dolgok természete által megkívánt csereigazságosság ellen vét, az erkölcstelenül cselekszik, hiszen többet akar, mint ami őt valójában megilletné. Mivel az igazságosság a többiekkel szemben érvényesülő erény, az igazságtalanság is a többiekkel és a közösséggel szemben elkövetett véték, ezért közösségellenes és közösségromboló. Az egyenértékűség a közösség biztosítója, ennek hiányában sérül a közösségisége.³⁴ Nem hagyható figyelmen kívül, hogy ami jogszerű, az nem feltétlenül igazságos; alapvetően az egyéneken múlik, hogy a magasabb szintű szempontokat (igazságosság, erkölcs) mennyire követik. Ahogy Hans Kelsen fogalmazott, „Az igazságosság mindenekelőtt az emberek kölcsönös viszonyait szabályozó társadalmi rend lehetséges, de nem szükségképpeni minősége.”³⁵

2. A skolasztika és a *iustum pretium* – az érték és az ár összefüggései

A skolasztika ’a tulajdonképpeni középkori filozófia’, neve onnan ered, hogy Nagy Károlytól a reneszánszig középkori iskolákban (egyházi, kolostori, udvari, városi iskolákban) művelték.³⁶ Durkheim úgy fogalmazott, hogy a skolasztika „[a] szabad gondolkodás első módszeres erőfeszítése, a tantól való eltérések első forrása. A vita joga elvileg elismert jog.” A viszonylag korai kialakulását az tette lehetővé szerinte, hogy a kereszténység a legidealistább vallás, nagyon tág és általános hittételekből áll, mintsem különös hiedelmekből és meghatározott gyakorlatokból. „Épp ezért ébredhetett fel viszonylag korán a szabad gondolkodás a kereszténység kebelében.”³⁷ A *scholastici* szó először iskolai tanítókra, majd a hit terjesztőire, végül az egyháztanítókra vonatkozott. A középkorban az antik filozófia eszmekincsével történő egybeolvadás ment végbe, először a patrisztika, majd az ezt követő skolasztika korában. Sajátos módszert dolgozott ki a skolasztika,

34 FRIVALDSZKY János: *Az uzsora és a kamat megítélése Arisztotelésznél, Aquinói Szent Tamás és némely neotomista természetjogász gondolataiban*. In: FRIVALDSZKY (2015) i. m. 94–95.

35 KELSEN, Hans: *Mi az igazságosság?* In: VARGA Csaba (szerk.): *Jog és filozófia. Antológia a század első felének kontinentális jogi gondolkodása köréből*, Budapest, 1998, 202.

36 NYÍRI Tamás: *A filozófiai gondolkodás fejlődése*. Budapest, Szent István Társulat, 2001, 133.

37 DURKHEIM i. m. 172.

szoros kapcsolatban állt a teológia és a filozófia.³⁸ A skolasztika a tanárok és tanítványaik között bontakozott ki; először (a XII. századig) Platón, majd Arisztotelész – egyszerűen, mint a Bölcselő, a Filozófus – volt a mesterük. A skolasztikusok is hívők, a hit tételeit kötelező szabályoknak tartják, és amiben hisznek, abban a filozófia segítségével is el akarnak igazodni. Mind a filozófiában, mind pedig a teológiában a vitatkozás módszerét használják: a kérdésekre adott válaszokat megvitatják pro és kontra érvek mentén. A skolasztika atyja Szent Anzelm (1033-1109) volt.³⁹

A pénz egyik funkciója az értékmérés, amely óriási társadalmi jelentőséggel bír, azonban nem értékforrás, mivel egy adott pénznemben (például forintban) való gondolkodás nem követeli meg a pénz feletti tulajdonjogot.⁴⁰ Alapvető jelentőségű azonban, hogy egyes tárgyak (dolgok, szolgáltatások) értéke pénzben kifejezhető legyen. A fő kérdés azonban az, hogy egyes tárgyaknak mekkora a tényleges értéke, és van-e olyan erkölcsi követelmény, amely iránytűként szolgálhat ennek meghatározásában? Valamilyen egyensúlyi helyzetet kell találni, ugyanis „Értéket kell adni azért, hogy értéket nyerhessünk.”⁴¹ Viszont „Azt mondjuk: csak akkor hozunk pénzbeli áldozatot – ami számunkra önmagában terhes –, ha megfelelő ellenértéket kapunk érte. Ezen áldozat bármely megkurtítását pozitív nyereségként tartjuk számon.”⁴²

Az egyik lényeges kérdés tehát az érték és az ár viszonya. Olyan gondolatokat kell ebben a körben megemlíteni, amelyek azt vizsgálják, hogy miképpen viszonyulhat a kettő egymáshoz, hogyan válhat el a kettő egymástól, ha egyáltalán elválhat. Ennek megfelelően tisztázni szükséges, hogy mi is az 'érték' és az 'ár' fogalma. Értékek „[a] környező világ objektumainak társadalmi meghatározottságai, amelyek kifejezik a tárgyak pozitív vagy negatív jelentőségét az ember és a társadalom számára.”⁴³ Egyrészt vizsgálható, hogy az adott tárgy értékét mi határozza meg: a ritkaság, a kereslet és a kínálat, az iránta érzett vágy vagy az érte hozandó

38 STÖRIG, Hans Joachim: *A filozófia világtörténete*. Budapest, Helikon Kiadó, 2006, 165.

39 SCHÜTZ Antal: *Aquinói Szent Tamás szemelvényekben. Magyarul és latinul*. Budapest, Szent István Társulat, 1943, 1–2.

40 STEWART, Walter: Social Value and the Theory of Money. *Journal of Political Economy*, 1917/10, 988.

41 SIMMEL i. m. 46.

42 SIMMEL i. m. 138.

43 SZIGETI Györgyné – VÁRI Györgyné – VOLCZER Árpád: *Filozófiai kislexikon*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976, 91.

áldozat, a remélt nyereség mértéke, de az adott körülmények is döntő hatásúak lehetnek (például az éhező ékszert ad egy darab kenyérért).⁴⁴ Az értékjelleg, a gazdasági érték a cseréből származik: „A tárgyak minőségi meghatározottsága, amely szubjektív szempontból kívánatosságukat jelenti, mindezek alapján nem léphet fel azzal az igénnyel, hogy abszolút értéknagyságot [*Wertgrösse*] hozzon létre; mindig csak a vágyakozásoknak a cserében megvalósuló viszonya az, ami azok tárgyait gazdasági értékeké teszi.”⁴⁵ A gazdasági érték – amely a munkaerő kapcsán is értelmezhető – ennek megfelelően mindig kölcsönviszonyban létezik, a gazdasági érték fogalmának „betetőzése és legtisztább kifejeződése” a pénz fogalma.⁴⁶ Összefoglalva: „Minden csere az érték és ár fogalmat teszi föl. A dolog értéke (*valor*) az abban képzelt tökély vagy haszon minőségét, vagy annak czélszerűségét jelenti; ezen érték meghatározása becslés (*aestimatio*); az, a mi mással egyértékűnek tartatik, annak annytérője (*aequivalens*); s valamely dolog értékének mennyisége másikéhoz képest, annytérőben meghatározva, árnak (*pretium*) neveztetik; ez ismét vagy köz-vagy fő-ár; a mint a dolog értéke vagy bármely más annytérőben, vagy pedig egyetemes annytérőben, azaz: pénzben határoztatik meg.”⁴⁷

Legegyszerűbben fogalmazva, az ár azt fejezi ki, hogy mennyiért válik elérhetővé az ügylet tárgya. Egyrészt „Az, hogy egy dolog tisztán gazdaságilag ér valamit, annyt jelent, hogy ér valamit számomra, azaz kész vagyok odaadni érte valamit.”⁴⁸ Másrészt „[a] dolgokért valamivel fizetni kell: a várakozás türelmével, a keresés fáradságával, a munkaerő ráfordításával, valami más módon kívánatosról való lemondással. Ár nélkül tehát – az árnak most ebben a tág értelmében – nincs érték.”⁴⁹ Vagyis „[a] tárgyak gazdasági értéke abban a kölcsönös viszonyban rejlik, amelybe mint kicserélhetők egymással lépnek. [...] Valamely áru pénzben kifejezett ára a kicserélhetőség mércéjét jelenti, mely közte és a többi áru összessége

44 SIMMEL i. m. 59–60.

45 SIMMEL i. m. 73.

46 SIMMEL i. m. 81.

47 VIROZSIL Antal: *Egyetemes természet vagy Észjog elemei, 1. kötet*. Pest, Heckenast, 1861, 135–136.

48 SIMMEL i. m. 68.

49 SIMMEL i. m. 69. „Ha az egyik fajta munka fáradságosabb a másiknál, a fokozott erőfeszítésért természetesen térítés jár; innen van, hogy az egyik fajta munka egy órai terméke sokszor a másik fajta két órai terméke ellenében cserélhető. Némely fajtája a munkának különösen nagy ügyességet és értelmet igényel; az emberek ezeket a tulajdonságokat becsülik, s ennél fogva az ilyen munka termékét többre értékelik, mint amennyire a felhasznált idő alapján kellene.” SMITH i. m. 96.

között fennáll.”⁵⁰ Modern fogalomhasználattal élve, „A nominálár az, amit rendszerint az árnak szoktunk tekinteni. Ez szerepel az árcédulákon. [...] Bár az árcédulákon a nominálárak vannak feltüntetve, ezek nem azok az árak, amelyek a gazdasági döntések meghozatalakor számításba jönnek. Amikor például eldöntjük, hogy vegyünk-e kerékpárt, nem is annyira a kifizetendő dollárok mennyisége számít, hanem az az áldozat (vagyis egyebekről való lemondás), amelyet meg kell hoznunk a bicikli megvételekor.”⁵¹ Karl Marx (1818-1883) bájos hasonlata szerint az árak „szerelmes szemek, amelyekkel az áruk a pénzre kacsintanak,” és az árak megmutatják, hogy a pénz mennyi áruvá tud válni, illetve megmutatják az átváltozási képesség korlátait.⁵² Warren Buffett amerikai befektető és üzletember pedig úgy fogalmazott, hogy „Az ár amit fizetsz; az érték az, amit kapsz.” („*Price is what you pay; value is what you get.*”)⁵³ Vannak olyan jogi rendelkezések továbbá, amelyek az 'érték' helyett az 'ár' fogalmát használják, így elméleti különbséget kell tenni a kettő között annak ellenére, hogy ezek néha szinonimaként is megjelennek. Például egy adójogszabály úgy fogalmaz, hogy „a szokásos piaci érték az az ellenérték (ár, kamat), amelyet...”⁵⁴

A kettő fogalom (érték és ár) fedheti egymást, de az ár a tényleges értéknél alacsonyabb és magasabb is lehet, amely felvet különböző etikai, erkölcsi szempontokat. A jognak és a filozófiának ugyanis össze kell egyeztetnie erkölcsi, magasabb rendű követelményeket az árképzés szabadságával, és ez utóbbit korlátozhatja a jogrendszer különböző tilalmakkal, jogintézményekkel. Ebben a körben említhető a filozófiai, illetve vallási alapokon nyugvó *iustum pretium* elmélete, vagy éppen a jog világába tartozó *laesio enormis* ('feléntúli sérelem').⁵⁵ Nemcsak tilalmak, hanem bátorítások, ösztönző kezdeményezések is léteznek, ilyen például a későbbiekben röviden tárgyalandó méltányos kereskedelem támogatása.

50 SIMMEL i. m. 109.

51 KOHN, Meir: *Bank- és pénzügyek, pénzügyi piacok*. Budapest, Osiris, 1998, 661.

52 MARX, Karl: *A tőke*. Budapest, Szikra, 1955, 109.

53 HAGSTROM, Robert G.: *The Warren Buffett Way*. Hoboken, John Wiley & Sons, 2004, 121.

54 Ld. a személyi jövedelemadóról szóló 1995. évi CXVII. törvény 3. § 9. pontját.

55 Ld. a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény 6:98. §-át a feltűnő értékárnyaltanságról. „A szerződés ez okból való megtámadása – ahogyan azt a Kúria már számos döntésében kifejtette – nem szolgálhat az utóbb megbánt szerződéstől való szabadulás, vagy a kikötőtnél kedvezőbb szerződési feltételek kikényszerítésének eszközéül. Az új Ptk. ezt a kialakult bírói gyakorlatot azóta már törvényi szintre emelte...” A Kúria Pfv.VI.21.377/2015/11. számú ítélete.

Aquinói Szent Tamás úgy fogalmazott a *Summa Theologiae*-ben, hogy a mástól kapott valamilyen műért vagy munkáért fizetett jutalom ár, és ezekért igazságos árat fizetni igazságos cselekedet.⁵⁶ Néhány további gondolatot is érdemes kiemelni a műveiből, illetve annak magyarázataiból. Marcus Tullius Cicero (Kr. e. 106 – Kr. e. 43) is úgy fogalmazott, hogy „A tisztességes embernek nem szabad csálnia” és „[a]z adás-vevésben kerülni kell minden hazugságot; ne fogadjon fel suttyomban az árus olyant, aki az árat mesterségesen felveri, se a vevő olyant, aki azt mesterségesen lenyomja.”⁵⁷ Továbbá, „Ha tehát az ár meghaladja a dolog értékét vagy fordítva a dolog értéke meghaladja az árat, sérelmet szenved az a kölcsönös egyetértés, melynek megőrzése az igazság feladata. Tehát magában véve bűnös és jogtalan egy dolgot drágábban adni vagy olcsóbban venni, mint amennyit ér.”⁵⁸ A kapcsolódó magyarázat szerint „drágábban eladni vagy olcsóbban venni, mint amennyit ér, erkölcstelen – magában tekintve.”⁵⁹ Szent Tamás ezt azért tette hozzá, mert jól tudta, hogy az ár a közösségi élet függvénye, a kínálat és kereslet eredménye. Ezért játszhatnak benne olyan tényezők is szerepet, mint az áru ritkasága, nehéz megszerezhetősége vagy a vevő külön gyengéje valamilyen tárgy iránt (műkedvelői ár). Azonban Máté evangéliumát (7,12) is idézte: „’Amit akartok, hogy az emberek nektek cselekedjenek, ti is azt cselekedjétek nekik.’ Ám senki sem akarja, hogy drágábban adjanak neki el egy dolgot, mint amennyit ér. Tehát nem is szabad másnak sem drágábban eladni. Feleletül azt kell mondani: csalással is a jogosnál drágábban eladni valamit mindenképpen bűn.”⁶⁰

Emellett Szent Tamás vizsgálta a kamatszedés bűnét is. Főszabályként úgy fogalmazott, hogy mivel *kölcsönzött pénz esetén olyasmi eladásáról van szó, ami nem is létezik*, ezért az nyilvánvalóan egyenlőtlenséghez vezet, ami sérti az igazságot.⁶¹ Az egyháznak a kamatszedésről kialakított álláspontja részben bibliai helyekre, korai zsinati határozatokra és az egyházatyák tanítására vezethető vissza. Lukács evangéliuma szerint „[a]djatok kölcsön, semmit érte nem várván” (Lk 6,35).⁶² Mózes is így fogalmazott: „Ne uzsorakamatra

56 BUSUTTI, Salvino: A Comparative Note on the Social Concept of Work in Aquinas and in Recent Papal Documents. *Journal of the Faculty of Arts*, 1972/1, 81.

57 SCHÜTZ i. m. 244.

58 SCHÜTZ i. m. 244.

59 SCHÜTZ i. m. 244–245.

60 SCHÜTZ i. m. 247.

61 AQUINAS, Saint Thomas: *Summa Theologica, Volume 3 (Part II, Second Section)*. New York, Cosimo Classics, 2007, 1512.

62 NAGY Balázs: *Távolsági kereskedelem, városfejlődés és ipari termelés*. In: KLANICZAY

kölcsönözzél testvérednek.” (5Móz 23,20)⁶³ A kamatszedés tilalmának hátterében ott volt az a meggondolás, hogy a fogyasztási célra felvett kölcsön mögött nagyobb valószínűséggel áll egy szükséghelyzetbe jutott személy, mint a termelési célú hitel mögött. Szent Tamás részletesen bemutatta azt is, amikor mégis több pénzt lehetett visszakapni, mint amennyit kölcsönadtak. Ilyen volt a felmerült kár (*damnum emergens*) megtérítése, a késve visszafizetett kölcsön, illetve a kockázatvállalás egyes esetei. A középkor második felében már különböző intézmények sora tette lehetővé, hogy a piaci vállalkozások mégis hitelhez jussanak. A *societas* (kereskedelmi társaság), a járadék, a letét, a pénzváltás szabályozása mind lehetőséget adott burkolt kamatszedésre.⁶⁴ De az uzsora egy másik lehetséges megvalósulási formája az is, ha a megengedettnél nagyobb kamat összegét a ténylegesen átadott pénzből levonják, és a kötelezettségvállalást tartalmazó okiratot mégis az eredeti összegről állítják ki.⁶⁵ A kamatszedés tilalma kijátszható volt úgy is a földbirtokkal rendelkezők esetében, hogy az ingatlanra kézízálogot vezettek be jelzálogjog helyett akként, hogy a zálogbirtok használatát legalább egy gazdasági évre felmondhatatlanná tették.⁶⁶ Simmel szerint egyébként egyrészt „Az összes középkori aggály a kamatszedéssel szemben arra vezethető vissza, hogy a pénz sokkal merevebbnek, szubsztanciálisabbnak, a dolgokkal határozottabban szemben állónak látszott, mint az újkorban – illetve ilyen is volt –, amikor inkább dinamikus, cseppfolyós, hajlékonyan fejt ki hatását, és ilyenként is jelenik meg.”⁶⁷ Másrészt a kamatszedés kánonjogi elutasításának okát általában a pénztől való iszonyodásban látta, mert a kamatban elvont tisztaságában jelentkezik a pénzügylet. A kamat még önmagában nem foglalja magában a tökéletes bűnösséget, hiszen a középkorban ezt elkerülhetőnek vélték, ha a kamatot áruban, és nem pedig pénzben kérték. A pénzben fizetendő kamat eltörlésével a pénzre vélték végzetes csapást mérni. Ennek oka Simmel szerint az volt, hogy ne a pénz legyen az emberek végcélja, hanem a vallási instanciákban keressék a megelégedést okozó tényezőket.⁶⁸ Különösen akkor fokozódik a pénz iránti mohó vágy,

Gábor: Európa ezer éve. A középkor. Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 330.

63 AQUINÓI Szent Tamás: *A Summa Theologiae kérdései a jogról*. Budapest, Szent István Társulat, 2011, 163.

64 FARKAS i. m. 35.

65 TÁRKÁNY Szücs Ernő: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, Gondolat, 1981, 827.

66 ZLINSZKY János: *Ius privatum. A római magánjog története*. Budapest, Osiris, 1998, 162.

67 SIMMEL i. m. 178.

68 SIMMEL i. m. 274–275.

leginkább akkor lángol fel, amikor a tartalmilag kielégítő és végérvényes életcélok elsatnyulnak, helyükbe kizárólag a pénz mint abszolút eszköz lép. A pénz is képes kiváltani ugyanazokat az érzéseket, mint egy istenkép: elvont magasságokba emelkedik, középponttá válik, ugyanúgy bízhatnak benne, mint valamiféle legfőbb elv mindenhatóságában, a pénz megszerzéséért folytatott küzdelem folytán előállt lelki megnyugvást képes ugyanúgy előidézni, mint a vallási javak.⁶⁹ Már Arisztotelész is 'gyűlölet tárgyának' tekintette 'az uzsoráskodást', mert a pénzből csinált pénzt.⁷⁰ Később, „[a] középkori kamattilalmak azon a feltevésen alapulnak, hogy a pénz nem áru; az áruval ellentétben maga nem termékeny, nem állít elő semmit, s ezért bűnös dolog úgy fizettetni használatáért, mint valamely áru használatáért szokás.”⁷¹ Ezért is a 'kamat' görög neve 'szülött',⁷² vagy más fordításban: 'magzat',⁷³ hiszen „[a] szülemény hasonlít nemzőjéhez, s olyan mint azok; a kamat pedig pénztől való pénz, s ennél fogva a szerzési működések közt ez leginkább természetelleni.”⁷⁴ Megjegyzendő azonban, hogy van olyan eset, amikor a pénz viselkedhet áruként, például pénzváltási szolgáltatás esetén.⁷⁵

A iustum pretium olyan kereteket jelöl ki tehát, amelyek megakadályozzák azt, hogy valaki a másik kárára túlzott haszonra tegyen szert. A csalárd, pizkos hasznót (*turpe lucrum*) tiltotta az egyház, akárcsak a kamatot (különösen az uzsorát), továbbá nem az elérhető nyereség maximalizálására, hanem „méltányos” arra kellett törekedni. Így nem elfogadható például az, ha valaki aratás vagy szüret idején olcsón felvásárolja a termést azért, hogy később felárral adja tovább.⁷⁶ A kiindulópont az a skolasztikus felfogás szerint, hogy a nyereség nem léphette túl az általános megítélés szerinti megfelelő mértéket, ellenkező esetben még akkor is uzsorának minősült, ha nem használta ki egyik fél a másikat. *Az igazságos ár és a kamattilalom ugyanazon uzsoratanon alapult,* amely teljes egészében objektív volt, az ügylet önmagában tiltottá vált a szerződéskötés körülményeire tekintet nélkül kamat vagy az igazságos áron felül kikötött előny okán.⁷⁷ Megjegyzendő, hogy a kamattilalom alapvetően a fogyasztási célú hitelekre összpontosított (például

69 SIMMEL i. m. 272–273.

70 ARISZTOTELÉSZ: Politika. (Ford.): SZABÓ Miklós. Budapest, Gondolat, 1994, 32.

71 SIMMEL i. m. 452.

72 SCHÜTZ i. m. 247.

73 ARISZTOTELÉSZ i. m. 10.

74 ARISZTOTELÉSZ i. m. 33.

75 WERNER i. m. 44–45.

76 NAGY i. m. 330.

77 MENYHÁRD i. m. 37.

élelmiszer kölcsönkérésére), a termelési célú kölcsönök tekintetében más álláspontot is érvényesített az egyház, hiszen ilyen esetben az idegen pénzzel nyereséget értek el. Ilyenkor éppen az tűnik igazságosnak, hogy a hitelező is részesedjen valamilyen mértékben a profitból, az egyház is fizetett világi ügyekben kamatot kereskedőknek, a szigorú elven tehát idővel lazítottak.⁷⁸

A kamattilalom és az igazságos ár közvetlenül is összekapcsolható. Ugyanis, ha valaki az igazságosnál magasabb áron kívánja eladni az áruját, akkor várnia kell egy olyan vásárlóra, aki ezt hajlandó kifizetni. Ez pedig nem más, mint az uzsora egyik megnyilvánulása, hiszen a fizetésre való várakozás a hitel jellegét ölti magára. Akármit is követel az eladó az igazságos áron felül, az nem más, mint a késlekedésének ellenértéke, ami uzsora. Hasonlóképpen, ha a vevő szeretne az igazságos áron alul vásárolni, és ezért a szállítás előtt kifizeti az árat, az uzsora bűne áll fenn, mert ez a kifizetés ismét kölcsön jellegű, amelynek ára az eladott áru igazságos árának engedménye. Ugyanakkor, ha valaki engedményt akar tenni az igazságos árból, hogy hamarabb jusson pénzhez, akkor nem vétkezik az uzsora bűnében.⁷⁹

A piaci ár doktrínája olyan alaptermékekre vonatkozott, amelyeken – David Ricardo (1772-1823) kifejezésével élve – korlátlanul működött a verseny. A skolasztikusok tárgyalták az olyan luxuscikkek esetét is, amelyeknek nem volt rendszeres piaca, mint például a telivér kutyák, a ritka képek vagy az értékes faliszőnyegek, de nem tudtak ezekhez kapcsolódóan egységes álláspontot kialakítani. Francisco de Vitoria (1483-1546) szerint az ilyen dolgok eladója el tudja fogadni azt, amit egy tájékozott vevő fizet, feltéve persze, hogy nem áll fenn csalás, megtévesztés vagy kényszer. Leonardus Lessius (1554-1623) viszont úgy gondolta, hogy az ilyen cikkek árát szakértőknek kell megállapítaniuk. Angelo Carletti da Chivasso (1411-1495) nehezen talált szabályt, de úgy vélte, hogy az eladónak őszintén kell meghatároznia az árat, miután figyelembe vette az olyan releváns tényeket, mint a hiány vagy a kockázat.⁸⁰ Egyedül a szakértő általi becslés tűnik alkalmazható kiindulópontnak ebben a körben. Az 'őszinteség' és az az általános elv, amely szerint 'ne legyen csalás, megtévesztés, kényszer', konkrét számértékekhez vezető támpontként nem nagyon hasznosítható a gyakorlatban, tekintettel arra, hogy az ilyen áruk esetén sokkal inkább az egyéni, szubjektív értékelések és vágyakozások a döntők.

78 KISLÉGI i. m. 42–43.

79 AQUINAS i. m. 1515.

80 ROOVER, Raymond de: The Concept of the Just Price: Theory and Economic Policy. *The Journal of Economic History*, 1958/4, 427.

3. A *iustum pretium* közgazdasági részletei és történelmi értékelése

3.1. *Az ár mint szabad alku tárgya*

Hogy ki, mit, mennyiért hajlandó elcserélni, megvásárolni, lényeges kérdés lehet erkölcsi, jogi és filozófiai szempontból is. Elválhat-e egymástól az érték és az ár, elítélendő-e, vagy éppen szankcionálandó-e a túlzott nyereszkesedés, kizárhatók-e a szubjektív előnyök?

Simmel úgy fogalmazott, hogy szabad körülmények között „Mindenki annyira drágán ad el és olyan olcsón vásárol, amennyire a másik fél engedi, a csere kizárólag szubjektív aktus két személy között, amelynek kimenetele csak a ravaszságtól, a vágyakozástól, a felek kitartásától függ, de nem a dologtól magától, és annak az árhoz fűződő, személyfeletti elven alapuló viszonyától. Az üzlet éppen abban áll – fejtegette nekem egy római régiségárú –, hogy a kereskedő túl sokat kér, a vásárló túl keveset ajánl, s fokozatosan eljutnak egy mindkettőjük számára elfogadható szintig. Itt tehát világosan látható, hogyan jön létre az objektíven méltányos ár az alanyok egymásnak feszüléséből.”⁸¹ Azonban „Igaz, néha szeretnénk többet kapni a termékünkért, mint amit ér: ambícióink határtalanok, s következkép-pen csak az mérsékli őket, hogy kölcsönösen korlátozzák egymást.”⁸² A méltányos ár tehát a felek kölcsönös alkudozása, megegyezése alapján is kialakulhat. Ennek is megvan azonban a külön módszertana, milyen árral mikor és hogyan kell előállni, hiszen az induló ajánlat általában nem a véglegesnek szánt ajánlat. A másik felet sem szabad elriasztani túlságosan alacsony – már komolytalannak minősülő – első ajánlattal, mert akkor valószínűleg már tárgyalni sem lesz tovább hajlandó.

Simmel a középkori viszonyok közé helyezte az árak igazságosságának kérdését. Szerinte a középkori világkép 'szubsztancialista-abszolutista' volt, és a középkori elméletben az érték objektív. Néha megszabták az árakat, és az eladó és a vevő viszonyán túl, magához a dologhoz tapadt az értéke. Ez az elképzelés a természetes gazdálkodás viszonyai között kézenfekvő: egy föld-darab valamilyen szolgálatért, egy kecske egy pár cipőért, egy ékszer húsz gyászmiséért – ezekhez olyan közvetlenül kapcsolódtak bizonyos erősségű értékérzések; úgy jelenhettek meg, hogy értékeik között objektív megfelelés van. Minél közvetlenebbül bonyolódik a csere minél egyszerűbb viszonyok között, annál inkább tűnhet az érték a tárgy saját meghatározottságának.

81 SIMMEL i. m. 76.

82 DURKHEIM i. m. 378.

Csak a tárgyaknak a sokrétű termelési folyamatba és minden oldalra kiterjedő cseremozgásba való belehelyezése nyomán válik nyilvánvalóvá, hogy azok gazdasági jelentőségét más tárgyakhoz való viszonyában keressék, ez pedig a pénzgazdálkodás terjedésével függ össze. Közvetlen viszonyt feltételeztek tárgy és pénzbeli ár között, azaz olyan viszonyt, amely mindkettő önmagában való értékén alapult, amelyet ezért objektíve 'helyesen' lehetett, tehát kellett is megállapítani. Ez azonban módszertani tévedés Simmel szerint. Lehet igazságos pénzbeli ára valamely árunak; ebben ugyanakkor csupán az összes többi áruval fennálló meghatározott, minden oldalról kiegyensúlyozott csereviszonya fejeződik ki, ám nem az áru, illetve a pénzösszeg magában vett tartalmi lényegének következményeként; az önmagában vett áru és az önmagában vett pénzösszeg semmilyen viszonyban sincs, hanem az igazságosságon és igazságtalanságon túl szemben állnak egymással.⁸³ Joseph Schumpeter (1883-1950) viszont úgy fogalmazott, mióta Arisztotelész nem fogalmazott meg semmilyen elméletet a csereértékről vagy árról, egyes tudósok azt a következtetést vonták le, hogy „[k]ell lennie a dolgoknak valamilyen titokzatos objektív vagy abszolút értékének, amelyek bennük rejlenek, és függetlenek a körülményektől, az emberi értékektől vagy cselekedetektől.”⁸⁴ Ahogy később szó lesz arról, Simmel a csere fejlődéstörténeti alapjaiból kiindulva is alátámasztotta az igazságos ár kialakulásának igényét egy adott korszak sajátosságaihoz kapcsolva.

A középkori viszonyokkal ellentétben a *gazdasági liberalizmus a szerződő felekre kívánja az árak meghatározását bízni*, tagadja az ezzel ellentétes megoldásokat, azonban a jog – különösen a polgári jog – alkalmazhat a feltűnő értékaránytalanságra különböző jogkövetkezményeket.⁸⁵ Az érték olyasmi, amely természeténél fogva ingadozó. Valaki olcsóbban, valaki drágábban adja el a vagyontárgyát, a körülmények nyomása is döntő. Ha a bíróságok meg akarnák fejteni az ilyen ügyletek sajátosságait, akkor könnyen zavarba taszítanának mindent.⁸⁶ Simmel rámutatott arra is, hogy vannak esetek, amikor csak látszólagos az érték és az ár eltérése, mert valamilyen formában fennáll valamilyen egyensúly, ugyanis „[n]incs olyan eset, amikor valamelyik szerződő fél olyan árat fizet, amely az adott körülmények között túl nagy számára a megszerzett dologért.”⁸⁷ Idézte

83 SIMMEL i. m. 117–119.

84 SCHUMPETER, Joseph A.: *History of Economic Analysis*. New York, Routledge, 1954, 61.

85 ZIMMERMANN i. m. 259–270.

86 ZIMMERMANN i. m. 265.

87 SIMMEL i. m. 71.

Chamisso versét, amelyben a rabló az áldozatát arra kényszeríti, hogy az óráját és a gyűrűjét három petáért adja el neki. Simmel szerint ebben az esetben a cserébe kapott áru – ami nem más, mint a rablás áldozatának élete – valóban megéri az árát. Másik példája szerint senki sem dolgozna éhbérért, ha tényleges helyzetében ezt a bért nem részesítené előnyben a nemdolgozással szemben;⁸⁸ de az igazságosság elve a munkabérek kapcsán is jelentőséggel bír, ahogy erről a későbbiekben szó lesz.

A *iustum pretium* esetében tehát az ügyleti tárgy értékének és árának viszonya lényeges. Sok közgazdász szemében ez egy olyan homályos fogalom, amelyet olyan szerzetesek dolgoztak ki, akik egyáltalán nem ismerték a gazdaságot, az üzletet vagy a piaci mechanizmusokat. Van, aki olyan 'tündérmesének' nevezi, amely azt hirdeti, hogy figyelmen kívül lehet hagyni a piac könyörtelen kényszerítő erőit, a kereslet és kínálat törvényszerűségeit. Kétségtelenül illeszkedett például a középkori céhek világához, amely részletes szabályaival egyenlő esélyeket kínált a tagjainak, kiküszöbölte a versenyt és igyekezett szerény, de tisztas megélhetést biztosítani számukra.⁸⁹ Azonban a szabad versenyre épülő rendszerekkel nehezen lenne összeegyeztethető. Ahogy Immanuel Kant (1724-1804) tett anekdotikus utalást más összefüggésben a '*laissez faire*' épp akkortájt forgalomba került jelszavára: „Egy francia miniszter magához hívatott néhányat a legtekintélyesebb kereskedők közül, és javaslatokat kért tőlük, hogyan lehetne a kereskedelmet fellendíteni ... Miután az egyik ezt, a másik azt a javaslatot tette, megszólalt az egyik öreg kereskedő, aki mindaddig hallgatott: Csináljatok jó utakat, verjetek jó pénzt, adjatok azonnal váltójogot stb. egyébként pedig hagyjatok bennünket, hadd csináljuk!”⁹⁰ Természetesen ez a másik szélsőséges álláspont. Az állam gazdasági szerepvállalása a XIX-XX. században át-, illetve felértékelődött, példaként az amerikai trösztellenes törvények⁹¹ vagy az 1929-es gazdasági válságot követő beavatkozások említhetők.

A *iustum pretium* – vagy éppen a *laesio enormis* – problémaköre azon alapul, hogy a szerződő feleken kívül mások is jogosultak valahogy

88 SIMMEL i. m. 71.

89 ROOVER i. m. 418.

90 HABERMAS, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása. Vizsgálódások a polgári társadalom egy kategóriájával kapcsolatban*. Budapest, Gondolat, 1971, 163.; 79. lábjegyzet.

91 A Sherman-féle trösztellenes törvényt 1890-ben, a Clayton-törvényt pedig 1914-ben fogadták el az Egyesült Államokban a versenykorlátozó egyesülések, összefonódások, monopóliumok stb. ellen. FRIEDMAN, Benjamin: *Jólét és erkölcsösség*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2010, 171–172.

beavatkozni a szerződéses árba, a megállapítandó értékbe. Ez utóbbit Christian Thomasius (1655-1728) a hidrához hasonlította, hiszen minden egyes megválasztott kérdés csak újabb kérdésekhez vezet. Thomas Hobbes (1588-1679) pedig úgy fogalmazott, hogy „Minden szerződött dolog értékét a szerződők étvágya méri: és ezért az igazságos érték az, amelynek adásával megelégednek.”⁹²

3.2. A gazdasági és a társadalmi környezet

Az egyes szerzők szavainak minél pontosabb magyarázatához ismerni célszerű a jellemüket, az életüket,⁹³ a törekvéseiket és gondolkodásmódjukat, de a történelmi kor, amelyben éltek, és a gondolatok címzett köre is lényeges lehet a megfelelő értelmezéshez.⁹⁴ Ahogyan korábban említésre került, a filozófia „[a] korszak körülményei által befolyásolt kortudati megnyilvánulás.”⁹⁵ Ennek megfelelően nem mellőzhető azoknak a gazdasági, társadalmi körülményeknek a vizsgálata, amelyek az egyes megközelítések megfogalmazásához, finomításához, vagy éppen elvetéséhez vezettek, így az igazságos ár kapcsán is célszerű az említett körülményeket röviden áttekinteni.

A középkor elején a természetbeni gazdálkodás volt a jellemző, amely az agrárfeudális rendszerben a keresztény felfogásnak megfelelt: a gazdálkodás az emberi test szükségleteiről való gondoskodást jelentette. A gazdaságnak ezt az egyházatyák felfogásával egyező képét a fejlődő pénzgazdaság kezdte megzavarni, ugyanis a pénz terjedésével idegen, a szükségletek és a gazdálkodás közvetlenségét megzavaró elem merült fel. Ez két okból volt az egyház erkölcsi nézőpontjából aggályos. Egyrészt vagyongyűjtésre csábított, pedig a vagyon az egyház szemében nem lehetett több, mint az ember létfenntartásának eszköze. Másrészt olyan ügyletek honosodtak meg a gyakorlatban, amelyek utat nyithattak a jogtalan gazdagodásnak. Ezért fogadták gyanakvással egyházi részről a pénzügyleteket, hiszen a jogtalan nyereségek mögött egyesek tájékoztatlanságának vagy rászorultságának kihasználása rejtőzhetett. A pénzgazdálkodás terjedésével felmerülő erkölcsi aggályok irányították az egyházatyák figyelmét az emberek közötti gazdasági kapcsolatokra, amelyeket az erkölcs néző-

92 ZIMMERMANN i. m. 263.

93 Ld. pl. CHESTERTON, Gilbert K.: *Aquinói Szent Tamás*. Budapest, Szent István Társulat, 1938.

94 SPINOZA, Baruch: *Teológiai-politikai tanulmány*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1978, 120.

95 Ádám i. m. 5.

pontjából szemléltek. Alapvetően így két kérdésre összpontosítottak: az igazságos árra és a kamatszedés kérdésére. Az érdeklődésük tehát nem a gazdasági életnek szólt, hanem a gazdasági élet szabályozásának, vagyis azt vizsgálták, hogy milyen legyen a gazdasági élet, hogy erkölcsileg ne lehessen kifogásolni.⁹⁶ A pénz hatalomjellege és kényszerítő ereje azokban a korokban mutatkozott meg a legrémisztóbben, amikor a pénzgazdálkodás nem jutott tökéletesen érvényre. Amikor a XIII. században újra létrejöttek a nagy tőkevagyonok, a tőke olyan hatalmi eszköz volt, amelyet a néptömegek még nem ismertek, ennek megfelelően „tapasztalat fölötti jelenség lélektani többlete” és téves előítéletek is társultak hozzá, amelyeket vissza is igazoltak a kereskedelmi arisztokrácia visszaélései.⁹⁷ Megjegyzendő, hogy hasonló alapelvek az iszlám vallásban is megtalálhatók. Így tilosak az olyan cselekedetek és ügyletek, amelyek károkat vagy igazságtalanságot okoznak, tiltottak a tisztességtelen monopóliumok vagy az elnyomás, a csalás, a fondorlat, az iszlám pénzügyekkel szemben is követelmény, hogy etikusak és igazságosak legyenek.⁹⁸

Vizsgálni kell tehát az árképzésre vonatkozó lehetőségeket, az azt befolyásoló történelmi körülményeket. *A középkorban a szabadpiaci áralakulás nem volt lehetséges*, az árakat a különböző hatóságok szabályozták. Ezzel biztosíthatták a termelési költségek megtérülését és a társadalom rendjét, fenntarthatóvá tették a nem versengő társadalmi csoportok fogyasztási szerkezetét, életszínvonalát. Ennek megfelelően a középkori világ statikus rendjében az árrendszernek stabilizáló szerepe volt, ami teljesen különbözik a versenyre épülő piacgazdaságtól.⁹⁹ „A középkori gazdaság, amelyben ezt a kifejezést használták, lényegében egy statikus gazdaság volt, amelyben a méltányos ár gondolatának (szinte állandó és valószínűleg alig eltérő költségekkel) még volt bizonyos jelentése – de ezt szükségszerűen el kell hagyni, ha a modern kapitalizmus rendkívül dinamikus gazdaságának teljesen eltérő feltételeire alkalmazzuk.”¹⁰⁰ A mai „tisztességes ár” fogalmának megértéséhez az szolgálhat alapul, hogy a középkori társadalmat és gazdaságot szabályozások és kereskedelmi akadályok sokasága, valamint

96 HELLER Farkas: *A közgazdasági elmélet története*. Pécs, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda R.-T., 1943, 3–4.

97 SIMMEL i. m. 284. o.

98 KEPLI, Modh Yazid Bin Zul: Islamic Finance in Hong Kong. *Hong Kong Law Journal*, 2012/3, 811–814.

99 FARKAS i. m. 28.

100 KUHR, Theodor: Der volkswirtschaftlich richtige Preis und die öffentlichen Aufträge. *FinanzArchiv*, 1941/1, 72.

számos regionális vagy ágazati monopólium jellemezte, és semmiképpen sem hasonlítható össze a modern, versenyalapú gazdasággal.¹⁰¹ A monopóliumokkal („egyedáruságok”) már Arisztotelész is foglalkozott.¹⁰² „A monopolár mindig az elérhető legmagasabb ár.”¹⁰³ Ennek ismeretében kell értékelni azt, hogy Aquinói Szent Tamás tulajdonképpen azonosította az igazságos árat a tényleges piaci árral, feltéve, hogy sem csalás, sem monopolista praktikák nem befolyásolták azt.¹⁰⁴ Az „igazságos ár” megtévesztő is lehet azonban, hiszen azt a benyomást keltheti, hogy egy jogügyletben az árat követelő (az eladó), illetve a vevő egy „meghatározott árra” lenne jogosult a költségeinek figyelembe vétele érdekében. Ezt a jogot azonban gyakran lehetetlen teljesíteni, hiszen figyelembe kell venni a legolcsóbban működő vállalkozások kiválasztásának szükségességét. A méltányos ár középkori elképzelése lényegében egy költségkoncepció volt, míg a gazdaságilag helyes ár modern meghatározásának a haszonelképzeléseken kell alapulnia. Ha pedig az igazságos ár „a költségeket fedező ár” lenne, akkor ki kellene tiltani a modern közgazdaságtanból, mert lehetetlenné tenné például a csődök vagy a gazdasági szelekció működését.¹⁰⁵ Adam Smith a kormányzati beavatkozásokat, állami korlátozásokat – a monopóliumokkal együtt – elutasította, elegendő ebben a körben a céhekre és azok működésére gondolni. Ezek korlátozzák a piaci rendszer megfelelő működését, végső soron ártanak mind a dolgozóknak, mind a fogyasztóknak, így a piac önszabályozó 'láthatatlan kezében' bízott.¹⁰⁶

3.3. Néhány további szociológiai, filozófiai és állami szempont

Érdemes röviden áttekinteni Durkheim elméletét is, hiszen a munkamegosztásra vonatkozó vizsgálódásai körében kitért a csereértékek igazságosságának kérdésére is. A cseretárgy kapcsán használta a társadalmi érték fogalmát, amely „[a] hasznos munka azon mennyiségének felel meg, amelyet a tárgy tartalmaz. Nem az összes munkát kell rajta érteni, amely a tárgy létrehozásához kellett, hanem csak azt a részét, amelynek hasznos társadalmi hatásai lehetnek, azaz normális szükségleteket elégít ki. Matematikailag ugyan nem

101 NUTZINGER – HECKER i. m. 545.

102 ARISZTOTELÉSZ i. m. 10–11.

103 SMITH i. m. 110–111.

104 FARKAS i. m. 28.

105 KUHR i. m. 72–73.

106 NORDHAUS, William D. – SAMUELSON, Paul A.: *Közgazdaságtan*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2016, 10.

lehet kiszámítani ezt a mennyiséget, de ettől még nem kevésbé valóságos.” A feltételektől függően ez az érték változik, így a tárgy termeléséhez szükséges erőfelfejtés összegétől, az általa kielégített szükségletek erősségétől, és végül az általa nyújtott kielégülés mértékétől függ. „Egyébként az átlagos érték valójában e pont körül ingadozik – csak abnormális tényezők hatására tér el tőle, és ilyenkor a köztudat általában többé-kevésbé erősen megérzi ezt az eltérést. A köztudat igazságtalannak tart minden olyan cserét, ahol a tárgy ára nincs arányban azzal, hogy mekkora fáradságba került, és mekkora szolgálatot tesz.” Ha a kicserélt értékek nem egyenlőek, akkor valamilyen külső erő hatott a mérleg serpenyőjére, például erőszak vagy csalás.¹⁰⁷ Durkheim vizsgálta azt a kérdést is, hogy egy társadalom miért kíván fellépni az igazságtalan cserék ellen. Ennek megválaszolásához meg kell érteni a társadalomkoncepcióját. Abból indul ki ugyanis, hogy kezdetben az egyének kollektív tudata erős, a szerződéses viszonyok kezdetlegesek, ritkák, a közös hiedelmek pedig semlegesítik a hatásukat. Ahogy a munkamegosztás fokozódik, a közös társadalmi hit meggyengül, az egyenlőtlenségek elviselhetetlenebbé válnak, nincsenek olyan ellentétes érzelmek, amelyek az igazságtalanságból eredőeket ellensúlyoznák.¹⁰⁸ Bár Durkheim ebben a körben kifejezetten nem említi, de például lehet, hogy valamelyik fél kezdetleges, kollektivitásra épülő társadalmi korokban rosszul járt, de tudta, hogy mégis csak egy, a nagycsaládjába tartozó személynek tett ezzel jót. Viszont folytatva az ő gondolatait, „[a] jog egyre inkább minden értéket megtagad az olyan megállapodásoktól, amelyekben a szerződő felek kirívóan egyenlőtlen helyzetben vannak.” Eleinte a szerződésekhez egyetértés sem volt szükséges, elegendő volt bizonyos szertartások elvégzése, szavak kimondása, az egyetértésen alapuló szerződés csak viszonylag később jelent meg, és ez az egyik első lépés az igazságosság útján. A jog ezen a téren egyre több jogintézményt ismert el, egyre igényesebb lett. Végül a közerkölcs még szigorúbban elítéli azokat az eseteket, amikor valamelyik fél kihasználja a gyengébbet – például az uzoraszertartások esetében –, és azt, ha nem adja meg valaki másnak a fáradozásának igazságos árát. „A köztudat egyre sürgetőbben követeli, hogy a kicserélt szolgálatok pontosan feleljenek meg egymásnak, és csak nagyon korlátozottan tartja kötelezőnek azokat a megállapodásokat, amelyek nem teljesítik az igazságosság ezen alapfeltételét. Megsértőivel szemben a közvélemény sokkal türelmetlenebb, mint a törvény.”¹⁰⁹

107 DURKHEIM i. m. 377–378.

108 DURKHEIM i. m. 379–380.

109 DURKHEIM i. m. 380–381.

Különösen nehézé teszi az igazságos ár meghatározását a gazdasági élet számtalan árnyalata. Az árak egyik lényeges alapja az információ, hiszen – a hatósági árszabástól, a terv- illetve hiánygazdasági, valamint a monopóliumi körülményektől eltekintve – ezek lehetőséget kínálnak az összehasonlításra és tervezhetőségre is. Aquinói Szent Tamás példája a következő aggályt veti fel. Egy búzakereskedő olyan vidékre érkezik, ahol ínség van, viszont azt is tudja, hogy többen követni fogják őt még több áruval. A kérdés az, hogy a vásárlókkal meg kell-e osztania ezt, az árak eséséhez vezető információt vagy pedig nem, és így eladhatja az áruját az aktuális napi áron (*pretium quod invenit*)? Erre Szent Tamás azt a választ adta, hogy az igazságosság követelményének megsértése nélkül eladhatja a búzát ezen az áron, bár szinte utólag azt is hozzáteszi, hogy erényesebben járna el a kereskedő, ha a vásárlókkal megosztaná a további kereskedők érkezésének hírét. Raymond de Roover szerint mindez egyrészt aláássa azok tézisé, akik Szent Tamást marxistává akarják tenni, másrészt kétségtelenül bizonyítja, hogy a piaci árat igazságosnak tartotta. Ennek alapján Thomas Cajetan bíboros (1469-1534), a Summa kommentátora úgy határozta meg az igazságos árat, mint azt, „[a]melyet egy adott időpontban a vásárlóktól köztudomás alapján minden csalás és kényszer nélkül meg lehet kapni.”¹¹⁰ A későbbi gazdasági (kapitalista) fejlődés nyomán felmerülhet, hogy a termelési költségeket vagy a piaci körülményeket kell-e figyelembe venni. E tekintetben Szent Tamás a piaci árat támogatta, így a rá épülő hagyomány töretlen, bár kétségtelen, hogy tovább dolgozható, finomítható elméletről van szó. Ennek megfelelően például Sienai Szent Bernardin (1380-1444) úgy fogalmazott, hogy az ár társadalmi jelenség, amelyet nem az egyének önkénye, hanem a közösség határoz meg. Két módszer lehetséges: az árat vagy a hatóságok határozzák meg, vagy a piacra érkezéskor becsléssel kerül erre sor. Az előbbi a törvényes ár, az utóbbi a természetes ár.¹¹¹ Az amerikai kontinensre érkező puritánok a gyakorlatban is alkalmazni kívánták az igazságos ár koncepcióját, John Cotton tiszteletes (1584-1642) kereskedelmi javaslatai erre épültek, egy kivétellel: a hitelre történő értékesítés magasabb árát rejtett uzsorának tartották volna a skolasztika doktorai.¹¹²

Simmel a méltányos ár gondolatát is egy adott időszak mérföldköveként írta le, mégpedig a csere eredetét, fejlődését és jellemzőit alapul véve. Az

110 ROOVER i. m. 422–423.

111 ROOVER i. m. 423.

112 ROOVER i. m. 428.

alapvető kérdés, hogy miképpen lehet egy kívánt tárgyra szert tenni? A válasz egyszerű: vagy munkával elő kell állítani (megtermelni, begyűjteni stb.) vagy másoktól kell megszerezni. A primitív kultúrákban, a természeti népeknél a cserével szemben alapvető a viszolygás, mert nincs objektív és általános mérce, így folyton félnie kell az egyénnek attól, hogy a csere révén mások becsapják, és mivel a termékeit ő maga állítja elő, ezért a személyiségének egy részét is áruba bocsátaná. A munka is kérdéses, hiszen a természet is 'becsaphatja', ha a fáradsággal nem áll arányban a végül elért hozadék. Más a megítélése az ilyen kultúrákban a rablásnak, amely törvényes, tiszteletre méltóbb szerzési mód is lehet, mint a tisztességes fizetés. „A cserénél és fizetésnél objektív normának vetjük alá magunkat, amellyel szemben az erős és önálló személyiségnek háttérbe kell szorulnia, márpedig erre gyakran nemigen hajlandó. Ebből fakad általában az, hogy igen arisztokratikus-önfejjű emberek megvetik a kereskedést. De ezért is mozdítja elő a csere az emberek közötti kapcsolatokban a békességet, mert benne az emberek interszubjektív, egyformán valamennyiük fölé rendelt dologi erőt és normát ismernek el.”¹¹³ Simmel a kölcsönös ajándékozást is vizsgálta: egyes kultúrákban csak akkor szabad ajándékot elfogadni, ha azt megfelelő értékű 'viszontajándékkal' viszonozzák,¹¹⁴ (a viszonzatlan ajándék alacsonyabb rendűvé teheti azt, aki elfogadja, az alamizsna is leereszkedő lehet),¹¹⁵ de az ajándék és az ellenajándék kölcsönös hűségfogadás, kétoldalú szolgálat- és védelemígéret megnyilvánulása is lehetett, példaként a vazallus azon viszontajándéka említhető, amelyet urának adott.¹¹⁶ „Ahogyan azonban a magasabb fejlettségi fokot elért embereknél az egoizmus és altruizmus szubjektív ösztönei mellett és ezeket meghaladva – e mozgatóerők alternatívájaként az etika sajnos általában az emberi motivációk elfojtását ajánlja – objektív érdekek jönnek létre, olyan odaadás vagy elkötelezettség, amelynek kizárólag tárgyilagos mércékkel és eszményekkel, nem pedig szubjektum ok viszonyaival van dolga, úgy fejlődik ki – a rablás egoista s az ajándékozás nem kevésbé altruista ösztönein túl – az objektív helyesség és igazságosság normája szerint végbemenő birtokváltozás, a csere.”¹¹⁷ Durk-

113 SIMMEL i. m. 75.

114 SIMMEL i. m. 76.

115 MAUSS, Marcel: *The Gift. The form and reason for exchange in archaic societies.* London, Routledge, 1990, 83.

116 HOFER Tamás: *A birtokba iktatás, ajándékozás középkori rítusai és a fehérlő-monda.* In: HOFER Tamás (szerk.): *Magyarok Kelet és Nyugat közt. A nemzettudat változó jelképei.* Budapest, Balassi Kiadó, 1996, 62.

117 SIMMEL i. m. 545.

heim egyébként az 'adományozást' úgy határozta meg, mint „kölcsonös kötelezettség nélküli cserét”, a szerződés általánosságban 'a csere kifejezése', a csere pedig „[m]indig valamely többé-kevésbé fejlett munkamegosztást feltételez”,¹¹⁸ azonban a csere „még nem az egész szerződés; abban benne van az együttműködő funkciók jó összhangja is.”¹¹⁹ Ha a csere kialakul, akkor még a kivitelezés teljesen szubjektív, a módja és a benne szereplő mennyiségek kizárólag a személyes minőségek közötti viszonytól függenek, ahogy a régiségárus fentebb említett módon leírta az alku folyamatát. Vagyis alacsony, illetve magas kiinduló ajánlatok, és megegyezés félúton, valamilyen köztes értéken, a ravaszság, vágyakozás, kitartás függvényében. Amíg mind a csere, mind az értékegyenlőség gondolata újdonságnak számított, addig megegyezésre egyáltalán nem kerülhetett volna sor, ha azt mindenkor két egyénnek kellett volna nyélbe ütnie. Ezért még a középkor jó részében is a csereügyletek nyilvánosak voltak,¹²⁰ hiszen „Ahol titkolózás van, ott a szélhámosság sem marad el.”¹²¹ Ennek megfelelően a kicserélhető mértékeket pontosan rögzítették, és ezektől magánmegállapodásokban sem térhettek el. „Ez az objektivitás természetesen mechanikus és külsődleges, mely az egyes csereaktusokon kívül rejlő indítékokra és hatalmakra épül. [...] A csere korábbi szakaszában azért volt szükség a csere tartalmi rögzítésére s ennek társadalmi garantálására, mert különben az egyénnek semmiféle kiindulópontja sem lett volna a tárgyak értékének megbecsüléséhez.”¹²² Ugyanakkor az átlagárak „az állandó szubjektív mérlegelések nyomán, azok párlataként jönnek létre.”¹²³ Simmel még azt is lehetségesnek tartja, hogy a társadalmilag rögzített csere előfutára nem az egyéni csere, hanem más birtokváltoztatási mód volt, például a már említett rablás, így az egyének közötti csere nem volt más, mint egyfajta békeszerződés.¹²⁴ Ezzel szemben egyébként Durkheim a szerződést – amely a csere jogi formája – inkább fegyverszünetnek tartja: „A szerződés csak törékeny fegyverszünet, csak egy időre függeszti fel az ellenségeskedést. Kétségtelen, hogy bármilyen pontos is egy szabályozás, mindig sok huzakodásnak hagy teret.”¹²⁵ A béke,

118 DURKHEIM i. m. 134–135.

119 DURKHEIM i. m. 222.

120 SIMMEL i. m. 77.

121 SHARMAN, J. C.: Privacy as Roguery: Personal Financial Information in an Age of Transparency. *Public Administration*, 2009/4, 717.

122 SIMMEL i. m. 77.

123 SIMMEL i. m. 139.

124 SIMMEL i. m. 77.

125 DURKHEIM i. m. 363.; 376.

fegyverszünet körében a hadüzenet jellegre mutatott rá egyébként Marcel Mauss (1872-1950), abból kiindulva, hogy az ajándékozás kötelezettsége segít megérteni a csere alapját: az adás megtagadása, a meghívás elmulasztása, akárcsak az elfogadás visszautasítása, egyenlő egy hadüzenettel, hiszen ezek a szövetség és a közösség kötelékének elutasítását jelentik.¹²⁶ Emellett az ajándék kötelezi a fogadó felet is, veszélyes is lehet rá attól függően, hogy ki mit vár a másiktól cserébe ténylegesen, így az ajándék lehet 'mérgezett' is. Nem véletlen, hogy a német nyelvben például a 'Gift' szó kettős jelentéssel bír: egyrészt 'méreg', másrészt 'ajándék' jelentése is van.¹²⁷

Érdemes megemlíteni Aquinói Szent Tamás egy másik példáját is, amely az igazságos ár helyett az 'igazságos ember ár' fogalmára összpontosít. Valaki megvásárolná egy másik személy olyan vagyontárgyát, amelyre mindkettőjüknek nagy szüksége van, ezért a tulajdonos érthető módon nem akar megválni tőle. A fő kérdés az, hogy jogosan követelhet-e az eladó az előállítási, illetve a pótláshoz szükséges piaci árnál magasabb vételárat? Ebben az esetben a tárgy hiánya mindkét félre azonos terhet róna. Az eladó így jogosan követelhet többletárat, amiért igazságtalanul bánt saját magával, és egy igazságos vevő az eladó ezen szempontját méltányolná. Az eladó megfosztja valami fontostól magát, és energiát, időt kell az eladott dolog pótlására fordítania, és semmi biztosíték nincs arra nézve, hogy egyáltalán pótolni tudja, tehát megérdemli ennek megtérítését. Azonban, ha az eladónak nem kell igazán a dolog, akkor nem jogosult magasabb árat kérni pusztán azért, mert vele ellentétben a vevőnek égető szüksége van rá. Vagyis egy ár nem minősül tisztességesnek pusztán azért, mert a piac elviselné. Egy adott vevő rászorultsága nem hatalmazza fel az eladót arra, hogy magasabb árat kérjen. Ennek megfelelően vezethető le az igazságos ár (*just price*) mellett az 'igazságos ember ár' (*just person price*) fogalma. Az ilyen személyek figyelembe veszik a másik fél egyedi szempontjait, az előállítás időigényét és hatékonyságát is, az ügyletben résztvevők ismerik leginkább az érintett dolgot és a vonatkozó körülményeket; jelezhetik azt, hogy milyen értéket tulajdonítanak a munkájuknak és a pénzüknek, ezáltal valósulhat meg a tisztességes csere.¹²⁸

126 MAUSS i. m. 17.

127 MAUSS i. m. 80–81. A pénz kapcsán vö. Simmel gondolataival: „Az olyanfajta gátló képzetek, hogy például meghatározott pénzhez 'vér tapad', vagy átok ül rajta, szentimentális érzelmek, s a pénz fokozódó indifferenciájával – tehát amiatt, hogy a pénz egyre inkább pusztán pénz lesz – teljesen jelentésüket veszítik. Az a tisztán negatív meghatározás, hogy a pénz felhasználását nem határozza meg semmiféle olyan tárgyi vagy etikai megfontolás, mint a tulajdon más fajtáinak esetében...” SIMMEL i. m. 553.

128 KOEHN, Daryl – WILBRATTE, Barry: A Defense of a Thomistic Concept of the Just Price.

A Szent Tamás által kidolgozott kritériumok nem tételesek, hanem inkább szemléltető jellegűek. Egy másik példa arra világít rá, hogy egy tomista felfogás milyen módon kezelné a hatékonyságot és annak piaci következményeit. Egy borász többet kérhet azért a borért, amely hat év alatt érlelődik meg, mint azért, amely két év alatt készül el, hiszen az igazságos ember ára igazodik a termelési időhöz, a bölcs, belátó vásárló ezt megérti, és hajlandó is ezt a magasabb árat kifizetni. Némely esetben azonban az igazságos ember ára alacsonyabb lehet, mint az adott áru költségei. Ha adott egy másik borász, aki nem hat, hanem már négy év alatt is képes előállítani ugyanazt a bort, akkor tomista nézőpontból e második termelő jogosan kínál alá az első termelőnek, annak ellenére, hogy ez az ár már nem fedezné az első, kevésbé hatékony borász költségeit. Egyrészt az is lényeges szempont, hogy még szélesebb körben elérhetővé válik a bor a kedvezőbb ár miatt. Másrészt az első borásznak adott a lehetőség, hogy fejlessze a borászatát vagy más terméket kínáljon. Szent Tamás nem ítéli el a piacot az innováció ösztönzése miatt, hanem inkább dicséri azt, mint az élet javait szélesebb körben elérhetővé tevő mechanizmust. Egy újabb sajátos példa: mit szólna egy tomista ahhoz az esethez, amikor egy vállalkozó felhagy a tevékenységével és végkiárusítást tart? Ha az eladó áron alul adja el az áruit, akkor a vevők igazságtalanul járnának el, ha ezen az áron vennék meg a készletet? A neoklasszikus közgazdászok e kérdésre nemmel felelnének, ugyanis szerintük a piac a versenyfeltételek mellett hatékonyan működik, és az eladókat a piaci értéküknek megfelelően jutalmazza. Akik pedig nem tudnak vevőket vonzani a kedvező áraikkal, azoknak nincs erkölcsi joguk a piacon lenni, a hatékonyabbak kiszorítják a kevésbé hatékonyakat, és ez a társadalom javát szolgálja. Ezzel szemben más megközelítés állna összhangban a tamási tanokkal, az sokkal humánusabb lenne. Bár senkinek nincs joga ahhoz, hogy a piaci viszonyokkal szemben védettséget élvezzen, az eladónak – mint emberi lénynek és a közösség tagjának – joga van a tisztességes élethez. Egy igazságos vevő nem fokozná a nyomást a jobb alku érdekében, hanem inkább többet fizetne azért, hogy az eladó új vállalkozásba kezdhessen, vagy hogy legalább fent tudja tartani magát addig, amíg átképezi magát és más lehetőséget talál.¹²⁹

Az ármeghatározás állami szerepvállalásának határaival is szembesülni kell, hiszen a *iustum pretium* a bíróságok és a szakértői bizottságok dönté-

Business Ethics Quarterly, 2012/3, 508.; 510.; 519.

129 KOEHN – WILBRATTE i. m. 508–509.

seivel nem érhető el,¹³⁰ továbbá a gazdasági folyamatokba (az árpolitikába) való állami beavatkozás kivételes eszköz lehet piacgazdasági viszonyok között. Végül megemlíthető, hogy a *iustum pretium* követelménye egyébként nemcsak a gazdasági élet szereplői szempontjából lehet érdekes, hiszen az összefüggthetett az államnak a pénz vásárlóerejének meghatározására vonatkozó igényével is, mivel a pénz vásárlóértékének meghatározása érdekében biztosítani kell azt is, hogy az egyes áruk belső értéküknek megfelelő értéken cseréljenek gazdát.¹³¹ Emellett olyan kritériumokat is figyelembe lehet venni, amelyek elszakadnak az eladói szempontoktól, és a vevő egyéni lehetőségeire helyezik a hangsúlyt. Simmel több példát is említ ebben a körben arra, amikor valaminek az ára a vásárló anyagi, jövedelmi helyzetétől függ. Így például a szegényebb beteg kevesebbet fizet az orvosnak, az ügyvédi munkadíj igazodik a pertárgy értékéhez, hiszen valószínűleg jobb helyzetben van az, aki magasabb összegért képes pereskedni. Az állam – ugyanazokért a szolgáltatásokért – kevesebb adót szed a kevésbé tehetősektől. Ez azt jelenti, hogy ezen a téren a „Szolgáltat és viszontszolgáltat kiegyenlítődéseknek e külsődleges objektivitásáról már régen felismerték, hogy helytelen, s a teljesítőképesség elve lépett a helyére. Vagyis „[a]z egyes vásárló gazdasági helyzete is módosíthat a tárgy árán, amelyre szüksége van. Ez volna a költségelmélet ellenpárja, vagy legalábbis kiegészítése.” Emellett kikiáltották egyesek „[a] fogyasztók vásárlóerejének megfelelő árak[at] a szociálpolitika azon csodagyógyszerének, amely biztosítaná a szocializmus előnyeit, annak hátrányai nélkül.”¹³²

Az ár-érték egyenértékűségének körében tehát más szempontokat is figyelembe kell, illetve lehet venni. Példaként említhető, hogy valaki olcsóbban azért adja el a tulajdonában álló ingatlant, mert sürgősen van szüksége pénzre, és a sürgősség által előidézett helyzet kezelése fontosabb – külön értékkel bíró körülményt jelent – számára. Mindez viszont felvetheti az eladó szorult helyzetének kihasználását; másfelől, ha viszont a vevő az alapárat (egy magasabb árat) fizetné ki rögtön mindenféle időigényes alkudozás, egyéb lehetőségek (ajánlatok) felkutatása nélkül, akkor az eladó nyereszkeszne, hiszen a piaci vételáron felül még egy további előnyhöz (pénzszükséglet azonnali kielégítése) is juthat. Tehát a vevő csak azért fossa meg magát egy kedvezőbb jövőbeli ajánlattól, hogy azonnal

130 KIRÁLY Ferenc: *Aktuális kartelproblémáink a külföldi törvényhozás és a salzburgi kartelvita tükrében*. In: HELLER Farkas et al.: *A kartel*. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1930, 41–42.

131 MENYHÁRD i. m. 56.

132 SIMMEL i. m. 384–385.

segítséget nyújtson az eladónak a pénzsűkében? Kinek az oldalán áll akkor a *iustum pretium* követelménye ebben az esetben?

E feltett kérdésre adható válasz kiindulópontjaként szolgálhat az, hogy mi a célja a sürgős eladásnak? Az eladó azért akarja minél hamarabb eladni az ingatlant, mert egy kedvező befektetési lehetőség kínálkozik, és ehhez van szüksége tőkére, vagy azért, mert neki vagy egyik hozzátartozójának azonnali egészségügyi, vagy szociális ellátására van szüksége? Az előbbi esetben nehezen lenne az alátámasztható, hogy a vevőnek kelljen finanszírozni a vonzó üzleti lehetőséget, viszont az utóbbi esetben már helye van az igazságos ár és az igazságos ember által megszabott ár alkalmazásának. „Az igazságos ember, aki profitál a tisztességes cserékből, más módokat is mérlegel, hogy segítsen felebarátainak, különösen azoknak, akiknél esetleg hiányoznak az alapvető szükségletek.”¹³³

4. Záró, összegző gondolatok

Aquinói Szent Tamás az első skolasztikusok egyikeként írt az igazságos ár kérdéséről, ráirányítva ezzel a tudományos figyelmet. A vonatkozó értelmezések alapvetően két csoportba sorolhatók. Az első megközelítést vallók szerint Szent Tamás igazságos ára nem más, mint költségfedező ár, amely megtéríti az eladó munkájának és nyersanyagának ellenértékét, beleértve annak a többletértékét is, ha a termék előállítása bonyolult vagy időigényes. A második csoport határozottan ellenzi azt, hogy az igazságos árat önként vállalt piaci árnak, 'csere-árnak' tekintette volna. A harmadik megközelítés szerint az 'igazságos ember ára' a helyes értelmezés, amely szerint az ár lehet magasabb vagy alacsonyabb, mint egy kereskedő költségeinek megfelelő ár, így Szent Tamás nem azonosította az igazságos árat a költségeket fedező árral, hiszen az érintett feleknek kell részletesen megvizsgálniuk az ügylet körülményeit, és ők tudják a másoknak jelezni a különleges szempontjaikat.¹³⁴ Így a tisztességes, szemtől szembeni, a közvetlen, 'felebaráti' kapcsolatokban folytatott csereügyletekre összpontosítottak a tamási elvek. Az ilyen felebaráti kapcsolatokból szerzett haszon csak annyiban fogadható el etikai szempontból, amennyiben jótékonyan és méltányosan használják fel önmaguk és olyanok jólétének elősegítésére, akikkel közvetlen kapcsolatba kerülnek. Ahogy említésre került feljebb, az igazságos ember profitál a tisztességes cserékből, segít

¹³³ KOEHN – WILBRATTE i. m. 509.

¹³⁴ Uo. 501–502.

felebarátainak, különösen azoknak, akik az alapvető szükségleteiket nem képesek kielégíteni.¹³⁵ Ebből az is következik, hogy az igazságos ár nehezebben, illetve másképpen tölthető meg tartalommal az olyan személytelen és legjobb ajánlatokra összpontosító ügyletkötési színtereken, mint az online webáruházak, aukciós oldalak vagy mint a tőzsdék. („Azok, akik ’tőzsdékes’ árukat vagy papírokat akarnak vásárolni vagy eladni [...] ezen a hatalmas piacon lehetnek a legbiztosabbak afelől, hogy megtalálják az akkor legkedvezőbb árakon vásárló és eladó üzleti partnereket.”)¹³⁶

A *iustum pretium* nem alanyi jog, nem követelhető jogilag védett módon egy adott konkrét ár megfizetése piacgazdasági viszonyok között. A középkor szabályozott, statikus, monopóliumokon (céheken és különböző termékek egyedáruságain, mint például sómonopóliumon) alapuló gazdaságában szükség volt egy olyan elmélet kimunkálására, amely iránymutatásként szolgálhatott azokban az időkben, amikor a vásárlók számára nem álltak rendelkezésre összehasonlítható, egymással versengő eladók és árak. Másrészt a pénzgazdálkodás elterjedése szintén megkövetelt valamilyen etikai útmutatást az értékekre nézve. A *iustum pretium* erre szolgálhatott, ugyanis a költségeket és egy minimális profitot magában foglaló ár az igazságos, a méltányos. Az elv költségkoncepció-jellege ennyiben érthető, hiszen ez az igazságos ár meghatározásának egyik eleme. A kizárólagos jogokból eredő monopóliumok, a versenyt nélkülöző termelési és értékesítési struktúrák (céhek) felett nem állt olyan mechanizmus (az Adam Smith által leírt, a ’piac láthatatlan keze’), amely megvédte volna a vásárlókat a túlárazástól, a hatalmi pozícióból eredő visszaélési lehetőségektől. Az objektív sajátosságokon túlmenően azonban az egyéni körülmények értékelésétől sem lehet eltekinteni, az igazságos ár képzése tehát több pilléren nyugszik.

Az igazságos ár egy olyan keresztény gazdaságetikai útmutatás, amely vallási, etikai elvekre alapozva kívánta megelőzni a másik fél kihasználását, becsapását, megkárosítását, az indokolatlan nyereszkesedést, és úgy igyekszik alakítani az ügyletkötés körülményeit, hogy mindkét fél jól járjon. A modern piacgazdaságokban, ahol sok szereplő verseng a számukra ismeretlen és számukra közösségi szempontból semleges vevőkért, elviekben az ár a piactól, a kereslettől és a kínálattól függ, tehát a piac önszabályozó jellegén alapul, kivéve az állami és a természetes monopóliumok, a tiltott kartellek vagy a hatósági árszabályozás esetét. Számos esetben megfelelő versenyjogi eszközök alkalmazása szolgálhat megoldásként, de az állami

135 Uo. 509.

136 WEBER, Max: *A tőzsde*. Budapest, IKVA Kiadó, 1995, 51.

döntésektől függő területeken valóban lehet támaszkodni a *iustum pretium* elvére is. Így szembeállítható a méltányos ár a már említett 'rabló-' és 'zsarolóárakkal.' Emellett nem szabad megfeledkezni a polgári jogban is létező korlátokról, a szerződés érvénytelenségét eredményező tilalmak szankcióiról. A körütekintő etikai és jogi szemlélet biztosíthatja, hogy a szerződések a közösségek fenntarthatóságát szolgálják akként, hogy ne csak 'fegyverszünetek', hanem 'békeszerződések' is legyenek.

A piaci ár lehet igazságos, de az igazságos ár nem feltétlenül felel meg a piaci árnak. A közfelfogás szerint a kamat elfogadható, ha nem uzsora; a vállalkozói profit is, ha nem kizsákmányoló vagy spekuláns, illetve a munkából származik a jövedelem, nem pedig álmunkából vagy álláshalmozásból. *A fogalmak azonban hiányoznak: mi az aránytalan, mi a kizsákmányoló, mi a méltányos?*¹³⁷ Emellett fontosak az egyéni jellemvonások is. Sirák fiának könyvében is megjelenik a pénz és az emberi rossz tulajdonságok kapcsolata: „Sokan vétkeztek már a pénz miatt, nincsen részvét abban, aki gazdagodni akar.”¹³⁸ Ahogy Lord Macnaghten 1895-ben, a *Mayor of Bradford v. Pickles* ügyben fogalmazott, nincs olyan törvény, amely megakadályozhatná az embereket abban, hogy olyan „[m]odortalanok, önzőek és kapzsiak legyenek, amilyenek emberek egyáltalán lehetnek.”¹³⁹ Az igazságos ár koncepciója azonban egyéni döntésektől függően alkalmazható modern viszonyok között is, különösen a személyes, egyedi jogviszonyok körében. Blaise Pascal (1623-1662) gondolata szerint „Igazságtalannak születünk; mert mindenki önmaga felé hajlik. Ez ellenkezik a renddel: az általános felé kell hajolni, mert az önmagunk felé törekvés a kezdete minden rendetlenségnek a háborúban, államban, gazdálkodásban és mindenhol másutt.”¹⁴⁰ Voltaire (1694-1778) azonban nem értett egyet ezzel, mert szerinte ez megfelel a rendnek, önszeretet nélkül ugyanis társadalom, mesterség, tudomány nem alakulhatott volna ki. „Önszeretetünk megtámogatja a mások szeretetét; kölcsönös szükségleteink révén válunk az emberi nem javára: ez minden kapcsolat alapja, az örök kötelék, mely összefűzi az embereket. [...] Igaz, Isten olyannak is teremthette volna az élőlényeket, hogy kizárólag a többiek érdekével törődjenek. Ebben az esetben a kalimárok könyörületből utaznának Indiába, a kőműves azért faragna követ,

137 BIBÓ István: *A pénz*. In: DÉNES Iván Zoltán (szerk.): Bibó István összegyűjtött írásai 1. Az európai politikai fejlődés értelme. Budapest, Kalligram, 2016, 80–81.

138 Sirák fia könyve, 27.1

139 GUTTERIDGE, H. C.: Abuse of Rights. *Cambridge Law Journal*, 1933/1, 22.

140 VOLTAIRE: *Voltaire Válogatott filozófiai írásai*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991, 136.

hogy örömet szerezzen felebarátjának. Isten azonban másképp rendezte el a dolgokat. Ne hibáztassuk az ösztönt, amit tőle kaptunk, s használjuk úgy, ahogyan parancsolja.”¹⁴¹

A méltányos kereskedelem (fair trade) körében az sem kizárt, hogy személytelen viszonyokban is törekedjenek az igazságossági követelmények érvényesítésére. A kiszolgáltatottak fizetségeit leszorító szabad kereskedelemmel szembeállítható méltányos kereskedelem: az ebből származó termékek előnyben részesítése esetén ugyanis a vásárló hajlandó magasabb árat kifizetni, mert a tisztességes feltételekkel gyártott árut 'értékesebbnek' tartja azért, hogy a fejlődő országokban dolgozó vagy termelő hozzájut a munkájának megfelelő ellenértékéhez (például a varrónő vagy a kávétermesztő), így bár kevésbé kézzelfogható, de nem kevésbé erős értéket biztosít a méltányos kereskedelem.¹⁴² Az adott személy tehát olyan módon kíván fogyasztani, hogy bár ugyanazt a terméket – szabad kereskedelmi feltételek mellett – olcsóbban is megvásárolhatná, mégis szubjektív megítélése folytán értékesebbnek és kívánatosabbnak gondolja a méltányos kereskedelemből származó árut. Megjegyzendő, hogy nemcsak egyéni vásárlások, hanem közpénzből megvalósuló közbeszerzések esetén is szempont lehet az, hogy csak méltányos kereskedelemből származó termékkel lehet teljesíteni, figyelemmel a fenntarthatósági törekvésekre is.¹⁴³

A másik oldalról közelítve a kérdést, felmerülhet az állami szabályozás igénye (hatósági árszabályozás, nyereségek, árresek maximalizálása) akkor, ha az árak úgy emelkednek, illetve olyan kirívóan magasak, hogy azt még a rendkívüli inflációs környezet sajátosságai sem támasztják alá. Az igazságos ár szempontjai és célkitűzései felhasználhatók az ilyen helyzetekhez kapcsolódó társadalmi elvárások és állami döntések elméleti, etikai megalapozásához, értékeléséhez is.

Az igazságosság követelménye *a munkabérek, a tisztas megélhetés és a nyereszkesedés* kizárásának összefüggései körében hangsúlyos követelményként jelenik meg a XIX. században is. Ahogy XIII. Leó pápa fogalmazott *Rerum novarum* című, a munkáskérdésre összpointosító 1891-es enciklikájában, „[c]súnya és embertelen dolog az embereket a nyereszkesedés merő eszközeinek nézni s őket csak annyira becsülni, amennyit a nyers

141 Uo.

142 DECARLO, Jacqueline: *Fair Trade and How It Works*. New York, Rosen Publishing Group, 2011, 13–14.

143 Ld. pl. az Európai Unió Bíróságának C-368/10. számú ítéletének [91] pontját, ECLI:EU:C:2012:284

munkaerejük ér.”¹⁴⁴ Így elvárható, hogy „Gondosan őrködjének a gazdagok, hogy a szegények csekély keresményében erőszakkal, ravaszsággal vagy kamatcsalással kárt ne tegyenek, már azért is, mert a szegények nem eléggé erősek a védekezésre az igazságtalanságok ellen és az ő vagyoniuk minél csekélyebb, annál szentebb.”¹⁴⁵ És ennek mi az oka? „Mert életben maradni mindenkinek kötelessége, s ez ellen vétetni bűn. Innét származik a jog mindahhoz, ami az élet fönntartásához szükséges, s amit a szegényeknek csak a munka által keresett bér nyújt. Ha tehát meg is engedjük, hogy a munkátadó s a munkás szabadon egyezkednek a bér fölött: másrészt a természetjog követeli, – s e követelése fontosabb s előbbrevaló az egyezkedők szabadságánál, – hogy a munkabér elégséges legyen a kézműves tisztas eltartására.”¹⁴⁶ Ugyanakkor negyven évvel később, XI. Pius pápa Quadragesimo anno címet viselő 1931-es enciklikája kiegészítette a bérkérdést további szempontokkal,¹⁴⁷ így például a családi életszükségletek és a vagyoni gyarapodás (megtakarítás) lehetőségében megnyilvánuló közjó mellett megemlíti a munkáltató jövedelmezőségének szempontját is, hiszen „Igazságtalan volna túlzott bérek követelése, ami a vállalat tönkremenését okozná a munkásokra is visszaható rossz következményekkel. Másként áll a dolog, ha hanyagság, hozzá-nemértés, technikai és gazdasági bűnös elmaradottság a vállalat gyöngeségének oka.”¹⁴⁸

Végül említést kell tenni az egyedi ár(azás) (*custom price*) problémájáról. Egyrészt, ha nem készpénzzel fizetnek a különböző üzletekben, akkor az elektronikus vásárlások adatai rögzülnek. Ezeket más cégek megszerezhetik, és felhasználásuk lehetőséget kínál az egyéni vásárlási szokások alapján az árak torzítására. Ha például valaki jobb minőségű élelmiszereket árusító üzletben szokott vásárolni, akkor azt a következtetést vonhatják le, hogy a jobb minőséget keresi abból kiindulva, hogy a drágább jobb, amiből az következik, hogy nem árérzékeny a vásárló. Előfordulhat, hogy ugyanaz az üzleti ajánlat (például utazás repülőjeggyel és szállással) ugyanazon elektronikus applikáción egyeseknek kedvezőbb, másoknak hátrányosabb. A vásárlási előélet – ki, mikor, mit, hol, mennyiért vásárolt és hajlandó vásárolni – rendkívül fontos információ, viszont készpénzes fizetésnél ezek nem állnak rendelkezésre. Másrészt az egyedi árazás nemcsak

144 NÉMETH László Imre (szerk.): *XIII. Leó pápa apostoli körlevele a munkások helyzetéről. Rerum novarum*. Budapest, Szent István Társulat, 1991, 27.

145 Uo. 28.

146 Uo. 48.

147 Ld. Pius pápa XI. i. m. 36–53.

148 Uo. 40.

online környezetben értelmezhető és alkalmazható, hanem klasszikus adásvételeknél is. Például gépkocsikereskedők felmérhetik az ügyfél tárgyalási, alkudozási képességét, és ennek megfelelően állítják be az árat, vagy idegenforgalmi látványosságok környékén, az árusok által angolul és anyanyelven kikiáltott árak eltérnek úgy, hogy az angol kétszerese az anyanyelven megadott árnak.¹⁴⁹

Zárásképpen megemlíthető, hogy más területeken – így az alkotmánybíróági gyakorlatban, illetve a közjogban – *az egyensúlyi helyzetre való törekvés az ún. értékgarancia elveként is megjelenik* több aspektusból, például kisajátítás vagy más tulajdoni korlátozás esetén,¹⁵⁰ de a jogalkotásra is fontos feladatok hárulnak ezen a téren, hiszen „Az értékgarancia nyújtásának módját a törvényhozás alakítja ki.”¹⁵¹ Lényeges tehát, hogy a korlátozással arányos kártalanítást kötelesek előírni.¹⁵² Ezen túlmenően „Az értékgarancia elvének kell érvényesülnie az önkormányzaton kívüli, elsődlegesen a végrehajtó hatalomtól eredő, a vagyonelemek elvonását eredményező, de az önkormányzat képviselő-testülete által meghozott döntésekkel szemben is,”¹⁵³ valamint a büntetőügyekben is megjelenő szempont.¹⁵⁴

149 ZAGORSKY, Jay L.: *The Power of Cash. Why Using Paper Money is Good for You and Society*. New York, John Wiley & Sons, 2025, 145–150.

150 25/2021. (VIII. 11.) AB határozat, [95]

151 „Alkotmányosan a tulajdonos tulajdonosi pozícióját hátrányosabbá tevő, a tulajdonos számára tényleges, pénzben is kifejezhető hátrányt okozó jogszabályi előírások esetén a jogalkotó biztosítani köteles az értékgaranciát, vagyis a korlátozással arányos kártalanítást köteles előírni.” 25/2021. (VIII. 11.) AB határozat, [100]

152 Uo.

153 A Kúria Kfv.IV.37.152/2014/5. számú ítélete.

154 Ld. a Kúria Bfv.III.1.310/2018/22. számú ítéletének [50] pontját.